

Makale Geliş Tarihi: 21.11.2020 / Makale Kabul Tarihi: 03.12.2020

MİLLET KAVRAMININ ANLAM ALANI VE TEO- RİK ÇERÇEVESİ¹

Hatice ÖZYURT²

Öz: Bir dine, millete uyarak bir araya gelen, toplanan insanlara topluluk anlamında kavim, cemaat, ümmet, ehl-i millet, sahib-i millet denilir. İslam literatüründe ise din ve şeriat anlamlarını dile getirmek için millet kavramı kullanılmaktadır. İslam literatüründeki anlam sahasını Kur'an belirlemiş ve din kelimesinin yerine bu kavramı yer yer kullanmıştır. Kur'an'da on beş yerde geçen bu kavramın din, inanç sistemi ve şeriat anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Biz de bu çalışmamızda "Millet" kavramının semantik analizini yaparak, diyakronik yöntemle kavramı ele alacağız. Bu sayede kavramın ilk kullanıldığı cahiliye zamanındaki şiirlerdeki anlamından başlayıp günümüze kadar geçirdiği anlam değişimlerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an, Semantik, Millet, Din, Şeriat*

¹ Bu çalışma müellifin Yüksek Lisans çalışması olan "Kur'an'da Millet Kavramının Semantik Analizi" eserinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

² haticeozyurt1981@gmail.com Orcid: 0000-0003-3758-1016

THE MEANING OF THE CONCEPT OF THE NATION AND THEORIC CIRCERÇEVESİ

Abstract:The people gathering or coming together in accordance with a nation are called a/an eponym, communion, ummah, people of a nation, or residents of a nation in respect to a society. In Islamic literature, the concept of nation is used to express the meanings of religion and sharia. The Qur'an determined the meaning scope of nation in Islamic literature and used this concept in place of the word 'religion'. It is found out that this concept, which is mentioned in fifteen places in the Qur'an, is used in the sense of religion, belief system, and shariah. In this study, we will deal with the concept of "nation" by using semantic analysis and diachronic methods. In this way, we will examine the changes in its meaning from the beginning until today by investigating the first use of this concept in the poems from the period of jahiliyyah.

Key Words: Qur'an, Semantics, Nation, Religion, Shariah

Giriş

Bu çalışma, Kur'ân'da on beş ayrı yerde geçen millet kavramının hangi anlamlara geldiğini ve günümüzdeki kullanımıyla ilişkisini ele almaktadır. Kavramların ilk anlamlarını kaybetmeden geldiğini veya gelmediğini anlamamanın en önemli yolu onu semantik analiz yöntemi ile diyakronik açıdan incelemektir. Tarih boyunca bütün kavramlar çeşitli anlam değişimlerine maruz kalmışlardır. Bazıları ilk anlamını korurken, çoğunluğu teşkil eden büyük bir yekun ya anlam değişimine ya anlam kaymasına ya da anlam benzeşmesine uğramıştır. Kavramların yaşadığı bu anlam olayları semantik tahliller neticesinde ortaya konabilmektedir. Bu çalışmada da "millet" kavramı semantik açıdan ele alınacak ve kavram diyakronik bir yöntemle incelenecektir.

1. Millet Kavramının Lugat/Leksik Anlamı

Millet kelimesi, Arapçadan Türkçeye geçerken semantik açıdan anlam değişimi yaşamış kavramlardan birisidir.³ "Me-le-le" kökünden gelen millet sözcüğü, sözlüklerde din,⁴ şeriat,⁵ diyet,⁶ yol,⁷ ve sünnet⁸ manalarına gelmektedir. Yani insanın yaşamda

³ Ali Galip Gezgin, *Tefsîrde Semantik Metod*, Rağbet yayınları, İstanbul 2018, s. 721.

⁴ el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil, *es-Sıhah Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Mısır 1379, V, s. 1821; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut 1374, XI, s. 631; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987, IV, s. 53; Ali Galip Gezgin, *Tefsîrde Semantik Metod*, Rağbet yayınları, İstanbul 2018, s. 721.

⁵ el-Cevherî, V, s. 1821; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, s. 631; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, IV, s. 53; Gezgin, s. 721.

⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, s. 631; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, IV, s. 53; Gezgin, s. 721.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, s. 631; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît*, IV, s. 53; Gezgin, s. 721.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, s. 631; Gezgin, s. 721.

tuttuğu yola mecazi anlamda millet denmiştir. Bu yol ilahi de beşeri de olabilir.⁹ Benzer bir anlama göre millet; “yol ve gidişat” (et-Tarikat ve es-Sünnet) demektir.¹⁰ Her iki anlama göre Millet; “Herkesçe bilinen” bir anlam muhtevasına sahiptir. Örneğin, herkes tarafından kullanılan yola bilinen ve açık olan yol anlamında tarîkun mumellûn denilir.¹¹ Buradan hareketle peygamberlerin açıkladığı şey olduğundan dine millet de denilmiştir.¹² Fakat yakın anlam olmakla birlikte birebir din anlamında da değildir. Millet kelimesi subjektif din tanımlaması içinde yer alabilecek içeriktedir. Çünkü mutlak (objektif) din Kur’ân-ı Kerim’de yalnızca Allah’a nisbet edilmiştir. Bundan dolayı burada millet kavramı; vahiyyle gelmiş olsa bile insanlar tarafından yaşam tarzı haline getirilmiş ilkeler bütünüdür ifade eder.¹³

Tabatabaî’ye göre bu durum şöyle ifade edilmiştir; “Millet; insanların üzerinde yürüdüğü yaşayan sünnettir.”¹⁴ Millet basit bir yapılanma olmayıp toplum tarafından üzerinde bir konsensüs sağlanan olgular bütünüdür.¹⁵ İnsan vakıasına en gerçekçi şekilde yaklaşan Kur’ân, millet kavramıyla da onun sosyal gerçeğine dikkat çekmektedir. Millet; bir topluluğun etrafında toplandığı ve üzerinde yürüdüğü ilkeler ve yoldur. Bu toplulukla onun benimsediği ilkeler arasında sıkı bir ilişki vardır. Bununla birlikte günümüzde sosyolojik anlamda kullanılan ve Kur’ân’da da kavim, cemaat, ümmet ve şia olarak geçen millet sözcüğü ile Kur’ân’da kul-

⁹ El-Âlûsî, *Ruhu’l Meâni*, XXIII, s. 371.

¹⁰ Zeccâc, *Meâni’l- Kur’an*, I, s.202; Zebidi, *Tâcu’l-Arûs*, XV, s. 700.; Ebu’l Bekâ, *Külliyât*, s. 443.

¹¹ Çalışkan, s. 80.

¹² Halil b. Ahmed, VIII, s. 324; Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu’l-Muhît*, s. 1367; Ebu’l- Bekâ, s. 443.

¹³ Çalışkan, s. 80.

¹⁴ Et-tabtabaî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fi tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut 1991, V, s. 359.

¹⁵ Damagâni, s. 271, 481.

lanılan anlamı aynı şeyler olmamakla beraber çok uzak da değildir.¹⁶

Günümüzde millet kavramı özellikle ırk ekseninde değerlendirilmektedir. Fakat millet kavramının ırk ekseninde yorumu yeni değildir.¹⁷ Fârâbî (ö.339/950) ye göre millet; “Bir topluluğun kurucu önderi tarafından o toplum için belirlendiği, bazı şartlara bağlı olarak ortaya koyduğu fikirler ve davranışlardan ibarettir.”¹⁸ Fârâbî'nin millet kavramı ile Kur'ân'ın İbrahim milleti prototipiyle canlandığı kavram doğru orantılıdır.¹⁹

Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de on beş yerde geçmektedir.²⁰ Kurân'da bu kelimelerden yedisi İbrahîm kelimesine muzaf şekilde geçmektedir.²¹ Altı yerde bu kavram “batıl din” anlamında kullanılmaktadır. Bir ayette “Yahûdî ve Hıristiyanların Dini” manasında²² diğer bir âyette ise “İbrâhim, İshâk ve Ya'kûb'un Dini”²³ anlamında geçmektedir.

Millet kelimesinin Kur'an'da kullanıldığı şekliyle taşıdığı din anlamı, hak dini ifade ettiği gibi batıl dini de ifade edebilir. Nitekim yukarıda verilen ayetler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.²⁴

Sonuç olarak millet; insanın veya insanlar topluluğunun zihniyetini oluşturan ve yaşamı boyunca izlediği ilkelerin çizdiği yoldur.²⁵

¹⁶ Çalışkan, s. 20 vd.

¹⁷ Tâberî, VIII, s. 173; Zemahşerî, *Keşşâf*, I, s. 194; Yazır, I, s. 498.

¹⁸ El-Fârâbî, Ebu Nasr, *Kitâbu'l mille ve Nusûsun Uhra*, Beyrut 1968, s. 43.

¹⁹ Çalışkan, s. 85.

²⁰ Bakara 2/120, 130, 135; Âl-i İmrân, 3/95; Nîsâ, 4/125; En'âm, 6/161; Ârâf, 7/88, 89; Yûsûf, 12/37, 38; İbrâhim, 14/13; Nahl, 16/123; Kehf, 18/20; Hac, 22/78; Sâd, 38/7.

²¹ Bakara 2/130, 135; Âl-i İmrân, 3/95; Nîsâ, 4/125; En'âm, 6/161; Nahl, 16/123; Hac, 22/78.

²² Bakara, 2/120.

²³ Yûsuf, 12/38.

²⁴ Gezgîn, s. 722.

²⁵ Çalışkan, s. 85.

Cahiliye döneminde millet kavramının kullanımı için baktığımız kaynaklarda şu anlamlar mevcuttur;

الممئل من الملة، قال حميد:
كأنه غول علاه غول ... كأنه في ملة مملول

Manası: "Sanki O, sarhoşluğun heryerini kapsamış bir Gulyabani, öcü'dür. Sanki O, usanmış ve bıkmış bir millet içindedir."²⁶

ملل: المللان: الملل وهو أن تمل شئنا وتعرض عنه؛ قال الشاعر:
وأقسيم ما بي من جفاء ولا ملل

Manası: Yemin ederim ki ne eziyet veren ne de bıktıran biriyim.²⁷

إنك والله لدو ملة، ... يطرّفك الأذنى عن الأبعد

Manası: Allah'a yemin olsuki sen insanı bıktıran, üsandıran birisin. Bundan dolayı herkes senden uzaklaşıyor.²⁸

لا أشتم الضيف إلا أن أقول له: ... أباتك الله في أبيات عمّار
أباتك الله في أبيات معنبر ... عن المكارم، لا عفاً ولا قاري
صلد الندى، زاهد في كل مكرمة، ... كأنما ضيفه في ملة النار

Burada ise bu kelime "Sıcak kor, köz" manasında kullanılmıştır.

Sonuç olarak şiirlere baktığımızda "Millet" kelimesi mim harfinin esresiyle okunsa "din, şariat" manasında kullanılmış; "Millet" kelimesi mim harfinin üstün okumasıyla ise, genelde bıkmak, üsanmak ve ateş közü manasında kullanılmıştır.²⁹

²⁶ Buradaki millet kelimesi: Din ve millet manasındadır. Bkz. Ahmed b. Halil, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Mektebetul Hilal, Beyrut trz., VIII, s. 324.

²⁷ Burada bıkmak, usanmak manasında kullanılmıştır.

²⁸ Burada "Mellet" kelimesi bıktıran ve üsandıran manasında kullanılmıştır.

²⁹ İbn Manzûr, XI, s. 628-631.

2. Millet Kavramının İstilahi Anlamı

"Bir dine, millete uyarak bir araya gelen, toplanan insanlara topluluk anlamında kavim, cemaat, ümmet, ehl-i millet, sahib-i millet denilir." İslam literatüründe ise din ve şeriat anlamlarını dile getirmek için millet kavramı kullanılmaktadır. İslam literatüründeki anlam sahasını Kur'an belirlemiş ve din kelimesinin yerine bu kavramı yer yer kullanmıştır. Kur'an'da on beş yerde geçen bu kavramın din ve şeriat anlamında kullanılmasının örnekleri ikinci bölümde detaylı şekilde işlenecektir.

3. Millet Kavramı İle Yakın Anlamlı Kelimeler

3.1. Ümmet

"Ümmet kavramı sözlükte; bir asrın insanları, her bir peygamberin kendi tabileri, arkasından gidilen adam, halktan bir grup insan, bir zaman dilimi, bir insan grubunu temsil eden kişi, boy-pos ve anne olmak üzere sekiz farklı anlama gelmektedir."³⁰ Ümmet kavramı, Kur'ân-ı Kerim'de altmış dört yerde geçmektedir.³¹ Günümüzde ilk akla gelen manası yani, "bir din etrafında bir araya gelmiş insan topluluğu"³² anlamında da Kur'ân'da geçmektedir. Bu nedenle Müslümanlar için Ümmet-i Muhammed denir. Genel anlamda "ümmet", tevhid dinine uyanlar topluluğunun adıdır. Dar anlamda ise Hz. Peygamber'e gelen kitaba inananlardır.³³

³⁰ Takiyyu'd-Din, Süleyman b. Benîn b. Halef b. Avd, *İttifaku'l-Mebânî ve İftiraku'l-Meânî*, Daru Ammar, et- Tab'atu'l-Ûlâ, Ürdün 1985, I, s. 234; Mehmet Vehbi Şahinalp, *Vasat Ümmet Örneği, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 19, Sayı : 31, Şanlıurfa 2014, (ss.182-224), s. 189.

³¹ Abdülbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İstanbul 1984, s. 807; Şahinalp, s. 190; Zülfikar Durmuş, Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 3, Sayı: 3, 2003, (ss. 17-46), s. 19-20; İsmail Çalışkan, *Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı*, Ankara 1998, s. 97.

³² İbn Kuteybe, *Te'vilu Muşkilu'l-Kur'an*, s. 446.

³³ Amiran Kurtkan Bilgiseven, "Milliyetçilik ve İslamiyet", *İslamiyet, Millet gerçeği ve Laiklik*, Aydınlar Ocağı Yayını, Açık Oturumlar Dizisi, 6-14, İstanbul 1994, s. 13.

Bununla birlikte sadece İslam inancına sahip olanlar anlamında kullanılmaz. Herhangi bir görüş ve diğer din mensupları için de “ümme” kelimesinin kullanıldığı Kur’an’da görülmektedir.³⁴ Sadece dinsel bir mana ifade etmediğini de Kur’an’daki kullanımlarından anlamaktayız. Kendilerine has bir topluluk olmalarından dolayı cinlere de ümme denmiştir. Aynı şekilde hayvanlar da kendi aralarında bir topluluk oluşturdukları için onlar da ümme olarak adlandırılmışlardır.³⁵ Görülüyor ki, “ümme” kelimesi sadece Kur’an-ı Kerim’de geçtiği şekliyle ele alındığında geniş denilebilecek bir anlam alanına sahiptir ve tüm bu anlamlarda ortak payda topluluktur.³⁶ Fakat ümme kelimesinin aşağıdaki ayette geçen kullanımı millet kelimesi ile yakın anlamlıdır.

بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهُتَدُونَ

Hayır! Onlar sadece: “Şüphesiz ki biz, babalarımızı bir din (bir yol) üzerinde bulduk ve biz onların izinden gidiyoruz” dediler.³⁷

Millet kelimesinin yol, hayat tarzı, din anlamında kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu ayette geçen ümme kelimesinin millet kelimesiyle yakın anlamda kullanıldığı görülmektedir.

3.2. Karn

“Karn”, aynı zaman dilimi içinde, aynı dönemde yaşayan topluluk anlamına gelir.³⁸ “Karn” sözcüğünün çoğulu olan “kurûn” ise, insan nesli ve çağ anlamına gelmektedir.³⁹ Buradan hareketle, karn kavramı, belli bir döneme ait nesil, kuşak ve halk olmakla birlikte, “belli bir döneme ve çevreye ait halk”ın tamamını

³⁴ Gezgin, s. 712.

³⁵ Çalışkan, s. 99.

³⁶ Gezgin, s.714.

³⁷ Zuhruf, 43/22.

³⁸ İsfahânî, s. 605; İbn Manzûr, 13, 334; Ebu'l-Bekâ, s. 729. Ayrıca bkz: ez-Zebidî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarih Tercemesi*, Ankara 1987, III, s. 305; Durmuş, s. 34.

³⁹ Bkz: Yûnus, 10/13; İsrâ, 17/17; Tâhâ 20/128; Mü'minun, 23/42; Furkân, 25/38; Kasas, 28/23; Secde 32/26; Yâsîn 36/31.

ifade etmektedir. Kavramın içeriğinin zamanla ilgili olduğu görülmektedir. Bu anlamıyla tarihin belli bir kesitinde yaşamış medeniyet/uygarlık için de kullanılabilir.⁴⁰ “Asr” sözcüğünde olduğu gibi, yüzyıllık bir zaman dilimine de “karn” denilmektedir.

Karn ve onun çoğulu olan kurûn kelimeleri, Kur’ân’da genellikle “helak edilme” çerçevesinde ele alınır. Kur’ân’da helak konusunun geçtiği âyetlerin bazısında “karye/kurâ”, bazısında da karn/kurûn kelimeleri kullanılır. Buna göre karye/kurâ sözcükleriyle toplumun meydana getirdiği medeniyet, karn/kurûn sözcükleriyle de toplumun kendisi kastedilmiştir.⁴¹ Ancak her iki kelime için de ortak anlam, toplumun bizzat kendisi olmaktadır.

“Toplum anlamına gelen bu sözcüğe, Kur’ân’da daha özel bir anlam yüklenmekte ve karn sözcüğü; güç ve iktidar sahibi kılınmış, tamamen ya da kısmen dünya liderliğine getirilmiş bir topluluk olarak kastedilmekte”⁴² ve sözcüğün geçtiği ayetlerde, kendi dönemlerinde bu kadar güçlü bir konuma gelmiş toplumların bile yıkıma uğramaktan kurtulamadığı vurgulanmaktadır.⁴³

Kur’ân’da “Kurûn’un helak sebeplerinin şunlar olduğu görülmektedir: İnkarcılık,⁴⁴ günah,⁴⁵ haksızlık ve zulüm.⁴⁶ Ayrıca yeryüzündeki bozgunculuğa engel olmamaları helak edilmelerine neden olmuştur.⁴⁷ Helak edilen toplulukların Kur’ân’da zikredilmelerinin en önemli nedeni, hallerinden ve düştükleri durumlar-

⁴⁰ Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, (Çev: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İstanbul 1996, III, s. 925.

⁴¹ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur’ân ve Medeniyet*, İstanbul 1996, s. 256-257.

⁴² Mevdûdî, Ebu’l-A’la, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, (Çev: Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul 1991, II, s. 294.

⁴³ Durmuş, s. 35.

⁴⁴ Furkân, 25/38-39; Tâhâ 20/46-51.

⁴⁵ En’âm, 6/5-6; İsrâ 17/17.

⁴⁶ Yûnus, 10/13.

⁴⁷ Hûd, 11/116.

dan ders ve ibret alınmasıdır.⁴⁸ Sonuç olarak, karn sözcüğü, Kur'ân'da sıkça görüldüğü gibi, "belli bir dönemde ve belirli bir bölgede yaşayan halk"ın tümünü, uygarlığı ifade etmektedir.⁴⁹

3.3. Ehl

Kur'an'da 127 kez kullanılan bu kavram⁵⁰ bir aileye,⁵¹ şehre⁵² veya ülkeye⁵³ mensubiyeti ve bir ırkın, dinin veya mesleğin "üyelerini" ifade eder. Daha genel anlamıyla bu sözcük, belli ortak özelliklere sahip olan insanları ifade eder. Örneğin ehlu'l-ilm, ehlu'z-zikir, ehlu'l-kitap, ehlu'l-Kur'ân vb.⁵⁴

Ehl kelimesinin sözlük anlamı ünsiyet etmek, yabancı olmamak ve yakınlaşmak iken ıstılahta ise nispet edildiği kavrama göre farklı anlamlar kazanır. Örneğin Ehl-i Mezhep denildiğinde onu benimseyen; Ehl-i İslam, onu din edinen; Ehlid-dar, ev sahibi; Ehlir-Racul, kişinin en yakını, eşi; Ehl-i Beyt'in-Nebi, O'nun eşleri, kızları ve sihriyeti anlaşılır.⁵⁵

Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), Besâir'de bu kavramın Kur'an'da on farklı manada kullanıldığını ifade etmektedir.⁵⁶

Ehl kavramının Kur'an'daki kullanımına bakıldığında kan bağına dayalı bir yakınlığı ifade için kullanıldığı anlaşılır.⁵⁷ Bunun içindir ki dilciler, "kişinin ehli, onun aşireti ve yakınlarıdır" diye

⁴⁸ Meryem, 19/73-74, 98; Kasas, 28/43, 78; Kâf 50/36-37; Sâd 38/3; Tâhâ 20/128; Secde 32/26; Yâsîn, 36/31.

⁴⁹ Durmuş, s. 36

⁵⁰ Orhan Atalay, Kur'an'da Sosyal Grup İfade eden Kavramlar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2001, (16), s. 200; Durmuş, s. 37.

⁵¹ Âl-i İmrân, 3/121; Hicr, 15/65; Hûd, 11/46, 81; A'raf, 7/83; Tâhâ, 20/10, 132; Meryem, 19/55; Kasas, 28/29; Ankebût, 29/33 vb.

⁵² Kasas, 28/15; A'raf, 7/123; Kehf, 18/77; Ankebût, 29/31; Ahzâb, 33/13 vb.

⁵³ Nisâ, 4/75; A'raf, 7/100; Kasas, 28/4, 59; Hûd, 11/117 vb.

⁵⁴ Esed, c. 3, s. 993.

⁵⁵ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, İstanbul, 1305, III, s. 1162-3; Atalay, s. 200.

⁵⁶ Durmuş, s. 37.

⁵⁷ Atalay, s. 201

bir tanım yaparlar.⁵⁸ Bununla birlikte “halk, topluluk, ahali, yakın akraba, aşiret ve ehil-erbâb anlamlarına da gelen ehl terimi, Kur’ân’da tek başına değil, izafet terkibi” olarak kullanılır. Daha çok; kitap⁵⁹ ve karye⁶⁰ isimlerinin başına gelen bu sözcük, Medine,⁶¹ zikir,⁶² Medyen,⁶³ İncil,⁶⁴ beyt,⁶⁵ Yesrib,⁶⁶ takva,⁶⁷ ma’firet⁶⁸ ve Cehennem⁶⁹ isimleriyle birlikte de kullanılmaktadır. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak, “hem kitaplı toplumları, yani Kitap ehlini, hem halkı,⁷⁰ peygamberlerin gönderildiği sosyal çevreyi,⁷¹ hem bir işin ehli ve erbabı olmayı⁷² hem de aile ve akrabayı⁷³ ifade etmektedir.” Bu kullanımlardan farklı olarak “*Nûh, Rabbine seslendi: ‘Rabbim! Oğlum benim ailemdendi (ehlimdendi). Doğrusu, Senin sözün*

⁵⁸ İbn Manzûr, XI, s. 29-32; Atalay, s.201.

⁵⁹ Bakara, 2/105, 109; Âl-i İmrân, 3/64, 65, 69, 70-72, 75, 98, 99, 110, 113, 199; Nisâ, 4/123, 153, 159, 171; Mâide, 5/15, 19, 59, 65, 68, 77; Ankebût, 29/46; Ahzâb, 33/26; Hadîd, 57/29; Haşr, 59/2, 11; Beyyine 98/1, 6; Durmuş, s. 37.

⁶⁰ A’raf, 7/96-98; Yûsuf, 12/109; Kehf, 18/77; Ankebût, 29/31, 34; Haşr, 59/7; Durmuş, s. 37.

⁶¹ Tövbe, 9/101, 120; Hicr, 15/67.

⁶² Nahl, 16/43; Enbiyâ 21/7.

⁶³ Tâhâ, 20/40; Kasas, 28/45.

⁶⁴ Mâide, 5/47.

⁶⁵ Hûd, 11/73; Kasas, 28/12; Ahzâb, 33/33. Ehl-i beyt’e ilişkin farklı bir değerlendirme için bkz.: Rudi Paret, *Kur’ân Üzerine Makaleler*, (Der. ve Çev: Ömer Özsoy), Ankara 1995, s. 45-48; Durmuş, s. 37.

⁶⁶ Ahzâb, 33/13.

⁶⁷ Müddessir, 74/56.

⁶⁸ Müddessir, 74/56.

⁶⁹ Sâd, 38/64.

⁷⁰ Bakara, 2/ 126, 217; Nisâ 4/75; En’âm 6/131; A’raf 7/100, 123; Hûd 11/117; Neml 27/34; Kasas, 28/4, 15, 59; Ankebût, 29/31; Durmuş, s. 37.

⁷¹ A’raf, 7/96-98; Tövbe, 9/101, 120; Yûnus, 10/24; Yûsuf, 12/109.

⁷² Nisâ 4/58; Fetih, 48/26.

⁷³ Bakara, 2/196; Âl-i İmrân, 3/121; Nisâ, 4/25, 35, 92; Mâide, 5/89; A’raf, 7/83; Hûd, 11/40, 45, 46, 81; Yûsuf, 12/25, 93; Hicr, 15/65; Meryem, 19/55; Tâhâ, 20/10, 29, 132; Şu’arâ, 26/169; Mü’minûn, 23/27; Ankebût, 29/33; Nûr 24/27; Fetih, 48/11, 12; Tahrîm, 66/6; Zümer, 39/15; Şûrâ, 42/45; Durmuş, s. 37.

gerçekdir. Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin.' dedi. Allah: 'Ey Nûh! O senin aileden (ehlinden) değildir. Çünkü o, doğru olmayan bir iş yapmıştır. Öyleyse, hakkında bilgin olmayan şeyi Benden isteme. Sana cahiller gibi davranmamamı öğütlerim' dedi"⁷⁴ âyetlerindeki "ehl" kavramı; aile⁷⁵ ve din⁷⁶ olarak yorumlanmıştır. Râzî, "Ehl" sözcüğünün bu ayette her iki anlama⁷⁷ da gelebileceğini belirtmekle beraber, âyetteki mesajın, inananlara yakınlığın -aynı aileden olsa da- neseben değil, dinen olduğu görüşündedir.⁷⁸ Bu ayetteki anlamıyla ilgili olarak dilciler ve tefsirciler farklı yorumlar yapmışlardır.⁷⁹

"Bu geniş çerçeveli kullanımın tümü, esasen, kavramın kök yapısında bulunan, 'yakından tanıma' anlamındaki espri ile doğrudan ilişkilidir. Bundan hareketle şu yorumu yapabiliriz: *Kutsal metinlerin sahibi* anlamında kullanılan 'Ehl-i kitap' deyimini ile, o kitapları yakından tanıyan, içeriğinin bilgisine sahip, kendisi ile hem hal olmasından dolayı, kutsal bilginin gizlerine sahip olan kişi veya toplum anlamı murat edilmiştir. Bir işin uzmanı, erbabı manasındaki kullanıma gelince; denilebilir ki, ilgili işi, tüm ayrıntı ve sırlarıyla yakından tanıyan, onu bilen ve mesleğinin sırdaşı olma anlamındadır."⁸⁰

3.4. Âl

"Kişinin bizzat kendisi, aile üyeleri, sülale, akraba, dost ve arkadaşları ve hanedan" gibi anlamlara gelir.⁸¹ Bunun yanında peygamberlerin ümmeti, hükümdarların sadık tebaa ve has kulları

⁷⁴ Hûd, 11/45-46.

⁷⁵ Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğâ*, Daru's-Sadr, Beyrut 1979, II, s. 397.

⁷⁶ Bkz: Taberî, Ebû Ali Fazl b. Hasan, *Mecmâ'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân 1-6*, Dârü'l-mâ'rife, Beyrut 1986, VII, s. 52; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996, IX, s. 32; Durmuş, s. 38.

⁷⁷ Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, Matbaatü'l-Behiyyeti'l-Mısıriyye, Kahire tsz., XVIII, s. 3.

⁷⁸ Râzî, XVIII, s. 3; Durmuş, s. 38.

⁷⁹ Atalay, s. 201.

⁸⁰ Atalay, s. 202-203.

⁸¹ Kurtubi, I, s. 260.

anlamında da kullanılmıştır.⁸² Bu kelime Kur'an'da 25 yerde geçmekte ve şahıs isimlerine muzaaf olarak kullanılmaktadır. Al-i Musa,⁸³ Al-i Firavn,⁸⁴ Al-i Harun,⁸⁵ Al-i İbrahim,⁸⁶ Al-i İmran,⁸⁷ Al-i Yakub,⁸⁸ Al-i Lut,⁸⁹ Al-i Davud.⁹⁰

Bu yerlerde adı geçen şahısların hanedanı, taraftarları, kavmi ve soyları manalarında kullanılmıştır.⁹¹ Sonuç olarak âl; akrabalık ya da inanç, düşünce, kültür, yönetim vb. bağlarla bir şahsa bağlı kişilerle zümreyi ifade için kullanılmaktadır.⁹²

3.5. Aşiret

Aşiret kavramı, "on anlamına gelen ve tam sayı olan aşır'dan türemiştir. Kişinin kendileriyle çoğaldığı, tam sayı oluşturduğu ailesi ve yakınları anlamında olup, en yakın akraba" şeklinde tercüme edilmiştir.⁹³

Kur'an, insanın yakın çevresini ifade etmek için aşiret kavramını kullanmaktadır. Aşiret sözcüğü, Türkçe'de aynı atadan gelen, birlikte yaşayan, göçebe topluluk ve oymaklar için kullanılmaktadır.⁹⁴ Sosyolojik olarak da, sosyal hayatın geleneklerle devam ettiği belli bir hukuk sistemi olmayan topluluklara aşiret denmektedir.⁹⁵

⁸² Durmuş, s. 38.

⁸³ Bakara, 2/248.

⁸⁴ Bakara 49, 2/49, 50; Al-i İmran, 3/11; A'raf, 7/130.

⁸⁵ Bakara, 2/248.

⁸⁶ Al-i İmran, 3/33; Nisa,4/54.

⁸⁷ Al-i İmran, 3/33.

⁸⁸ Yusuf, 12/6; Meryem, 19/6.

⁸⁹ Hicr, 15/59, 61.

⁹⁰ Sebe', 34/13.

⁹¹ Mukatil b. Süleyman, s. 138-139; Kurtubi, I, s. 260.

⁹² Durmuş, s. 39.

⁹³ İsfahânî, s.502; Durmuş, s.43.

⁹⁴ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1989, s. 61.

⁹⁵ Durmuş, s. 43.

Kur'an'da aşiret sözcüğü üç yerde kullanılmıştır.⁹⁶ İnsanın içinde yaşadığı akrabalarından en yakın olanları ifade eder.⁹⁷ “Önce en yakın akrabayı uyar”⁹⁸ ayeti, Peygambere önce kendi akrabalarından en yakın olanları uyarması konusunda bir metot sunmaktadır.⁹⁹

Aşiret kelimesinin kullanıldığı Mücadele suresi 22 ve Tövebe suresi 24. ayetleri, benzer bir anlamda kullanılmıştır. Bu ayetler, soy ve kan bağına, ırk asabiyetine ve düşkünlüğüne bağlı görüş ve eğilimleri reddetmektedir.¹⁰⁰

3.6. Ashab

Kur'an'da sosyal bir birliği ifade için kullanılan kavramlardan biri de “ashab” sözcüğüdür. Sahip kelimesinin çoğuludur. Bu kelime Kur'an'da 77 yerde geçmektedir ve arkadaşlar, halk, toplum ve taraftar gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰¹ Ashab sözcüğü hem cennetlikleri ve cehennemlikleri ifade etmekte;¹⁰² “İman edip hayırlı işler yapanlara gelince, onlar da cennet halkıdır; onlar orada ebedi kalacaklardır”¹⁰³ “Hayır! Kim bir kötülük işler de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatarsa işte bu kimseler cehennem halkıdır; onlar orada ebedi kalacaklardır.”¹⁰⁴

Hem bir düşünce ve hayat tarzını benimsemiş olanları ifade etmektedir;¹⁰⁵ “Fakat Nuh'u ve onunla birlikte gemide bulunanların hepsini kurtardık ve bunu bütün insanlara bir ders kıldık.”¹⁰⁶

⁹⁶ Tevbe, 9/24; Şu'ara, 26/214; Mücadele, 58/22.

⁹⁷ Durmuş, s. 43.

⁹⁸ Şu'ara, 26/214.

⁹⁹ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1960, V, 3647.

¹⁰⁰ Esed, I, 352-353.

¹⁰¹ Durmuş, s. 44.

¹⁰² Bakara, 2/39, 81, 119, 217,257, 275; Âl-i İmrân, 3/ 116; Mâide, 5/10, 29, 86; A'raf,7/ 36, 46, 50 vb.

¹⁰³ Bakara, 2/82.

¹⁰⁴ Bakara, 2/81.

¹⁰⁵ Nisa, 4/47; Kehf, 18/9-22; Ankebut, 29/15; Yasin, 36/13-29; Vakı'a, 56/8, 9, 27, 38, 41, 90, 91; Büruc, 85/4-7; Beled, 90/18,19; fil, 105/1-5.

¹⁰⁶ Ankebut, 18/15.

Hem de bir şehir ya da ülkede yaşayan toplumu ifade etmektedir. Böyle kullanımlarda Ashab kelimesi yerlerin isimleriyle birlikte zikredilmiştir;¹⁰⁷ “Andolsun, hicr halkı da peygamberleri yalanladı.”¹⁰⁸

3.7. Şeriat

Şe-re-a kökünden türeyen bu kelime “suya giden yol”, “hayvanların su içmesi için hazırlanmış yer”, insanların veya hayvanlarının su içmek için gittikleri yol”¹⁰⁹ demektir. “Araplar kaynağı kesilmeksizin devamlı olan, görünür bir şekilde akan ve direkt ağızla içilen suya şerî’at ismini verirler.”¹¹⁰

Kur’ân’da bu kök beş kere kullanılmıştır. İki kere fiil (şere’a), iki kere de isim (şerî’at ve şir’at) olarak gelmiştir. Araf Suresi 163. Ayette geçen şurre’an kelimesinin ise konuyla ilgisi bulunmamaktadır.¹¹¹ Fiil şekli olan şere’a;” ortaya çıkardı, açıkladı” “yol olarak belirledi”, “seçti” ile açıklanmıştır.¹¹²

İsim olan şerî’at ve şir’at ise, şerî’atın “suya giden yol” şeklindeki lugat anlamına dayandırılarak; yol, gidişat, takip edilen yol olarak tanımlandırılmıştır.¹¹³ Görüldüğü üzere bu tanımlamaların hepsinde ortak nokta “yol” dur. Kaynağın sağlamlığı ve güzelliğinden dolayı hakka götüren yola¹¹⁴ ya da inananları inandıkları kaynağa götürdüğü için¹¹⁵ mecâzen tarîkât-i İlahiye’ye şerî’at ismi

¹⁰⁷ Hicr, 15/ 80; Tövbe, 9/ 70; Sâd, 38/ 13; Kâf, 50/ 14;Furkân, 25/ 38; Kâf, 50/ 12; Durmuş, s. 44.

¹⁰⁸ Hicr, 15/ 80.

¹⁰⁹ Halil b. Ahmed, I, 252; İbn Abbâd, I, 285; İbn Fâris, *Mücmel*, II, 526; Cevherî, III 1236; İbn Manzûr, VIII, 125; Fîruzâbâdi, s. 942; Zebîdî, XI, 238; Taberî, VI, 271-72; Kurtubî, VI, 211.

¹¹⁰ İbn Manzûr, VIII, 175.

¹¹¹ Çalışkan, s. 87.

¹¹² Mâverîdî, V, 196; Vâhidî, Nisâburî, IV, 46, 49; ibnu’l-Cevzî, VII, 74; Kurtubî, XVI, 10.

¹¹³ Halil b. Ahmed, X, 252-53; İbn Fâris, *Makâyis*, s. 555; Cevherî, III, 1236; İbn Manzûr, VIII, 175.

¹¹⁴ İbnu’l Ârabî, *Ahkâmu’l Kur’ân*, Beyrut 1988, IV, 122; Beydâvî, II, 297.

¹¹⁵ Taberî, VI, 269.

verilmiştir.¹¹⁶ Başka bir yorumda da nasıl ki su hayvanlar ve insanlar için hayat sebebi ise, şerî'at da insan ruhunun hayat sebebidir.¹¹⁷

Casiye 18. âyette şöyle denilmektedir: “Sonra da sana da dini açık bir yol olarak (alâ şerî'atin) belirledik, sen ona uy ve bilmeyenlerin arzularına uyma.”¹¹⁸ Bu kelime ile ilgili bütün ayetlerde bu kelimelerin Allah'a ait bir eylemi anlattığı dikkat çekmektedir. Kur'ân'ın takip ettiği dini anlatma metodu anlaşılır, öz, sade ve maksadı en iyi biçimde anlatan kelimelerin seçimi ile sağlanmıştır. Bu bağlamda şerî'at kavramının da dinin kural ve eylemlerini belirleyen kaynağını ve insan için hayati önemini en güzel şekilde anlattığını görürüz. Şerî'at dinin kaynağını ifade etmektedir. Kaynak da insana bazı sorumluluklar yüklemektedir. Mesele bu sorumlulukların neler olduğunu ve bunların içerisine nelerin girdiğidir.¹¹⁹ Tamamlanmış bir kitap olan Kur'ân, inanılması ve yerine getirilmesini istediği şeyleri yani insanı Allah'a götürecektir olan yolu çeşitli sure ve ayetlerde açıklamıştır.¹²⁰

Buna göre şerî'at Kur'ân açısından münzel¹²¹ bir hâdise olup tamamıyla Kur'ân'da bulunan iman, amel ve ahlâki ilkelerden oluşmuştur ve tarih boyu değişmemiştir.¹²² Bu ilkeler de ancak Kur'ân'ın bütünü göz önünde bulundurularak ortaya çıkarılabilir.

Şunu açıkça belirtmeliyiz ki sadece şerî'at kavramının geçtiği ayetleri baz alarak bu ilkelerin ortaya çıkarılması mümkün değildir.¹²³ Fakat bu kavram diğer birçok kavramda olduğu gibi anlam transformasyonuna uğramış ve zamanla daha çok İslam

¹¹⁶ İbn Fâris, *Makâyis*, s. 555; Ragıb İsfâhânî, s. 378.

¹¹⁷ Reşit Rıdâ, *Tefsîru'l Menâr*, VI, 413-16; İsfâhânî, s. 378.

¹¹⁸ Casiye Sûresi, 45/18.

¹¹⁹ Çalışkan, s. 90-91.

¹²⁰ Çalışkan, s. 92.

¹²¹ Şerî'at'ın münzel, müteevvel, mübeddel ayrımları için bkz. İbn Teymiyye, XIX, 308-309.

¹²² Hacc Sûresi, 22/67; Enbiya Sûresi, 21/25; Âl-i İmran Sûresi, 3/64; Beyyine Sûresi, 98/5.

¹²³ Çalışkan, s. 93.

medeniyetinde oluşmuş bütün kurallar ve hükümler ve hatta İslam Hukuku anlamında kullanılır hale gelmiştir.¹²⁴ Oysa şerî'at yukarıda da değindiğimiz gibi değişebilen konular değil vahiyle belirlenen ve değişmeyen temel ilkelerdir.¹²⁵ Çünkü bütün peygamberler aynı esasları tebliğ etmişlerdir.¹²⁶ Yani şerî'at dinin değişmeyen asıllarından bahsederken sosyal olsun dini olsun değişen konu ve koşullarda şir'at kelimesi ile bahsedilir.¹²⁷

Sonuç olarak, Kur'an'da bir kez tekrarlanmasına rağmen İslam dünyasında yaygın bir kullanıma sahiptir. Bu durum kavramın dini daha iyi anlatmasından değil de İslam Hukukunu şerî'at adıyla nitelendirilmesinden kaynaklanmıştır. Bu bağlamıyla da semantik olarak şerî'at ve millet kavramları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Fakat millet kavramının insani boyutu ne kadar fazla ise Şerî'at kavramında Allah'a o kadar atıf vardır.¹²⁸

3.8 Din

De-ye-ne kökünden türeyen bütün kelimeler ve din masdarı "boyun eğmek ve itaat etmek" anlamına gelmektedir.¹²⁹ Kur'an'da bir kere fiil olmak üzere de-ye-ne köküne ait din masdarının türevleri doksan beş kere tekrar edilmiştir.¹³⁰ Millet, lugatlarda din, şeriat anlamlarına gelir;¹³¹ fakat, ed-din millet anlamına gelmez. O halde

¹²⁴ Mansurîzâde, Saîd, *Şerî'at ve Kanun 1 ve 2, Dâru'l-Fünûn Huk. Fak. Mecmuası*, sene 2, sayı ;6-8, 1917, s. 530-35 ve s .601-606; Ebu'l- Bekâ, s. 524; Şevkanî, Muhammed b. Ali b.Muhammed, *Fethu'l Kadîr*, Mısır 1964, c. 4, s. 529; Fazlu'r- Rahman, *İslam*, s. 140-63; Güleçyüz, Kâzım, *Şerî'at ve Demokrasi*, İstanbul 1995.

¹²⁵ Maturîdî, vr. 237b, 221b.

¹²⁶ El-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, (çev. Ali Turgut), İst. 1988, s. 23-27.

¹²⁷ Şehristâni, s. 38.

¹²⁸ İbnu'l Cevzî. VII, 126; Râzî, XXVII, 228.

¹²⁹ İbn Faris, s. 372; Ebu Hilal el- Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, Beyrut 1988, s. 164.

¹³⁰ Çalışkan, s. 52.

¹³¹ İbn Manzûr, XI, 631.

'millet'teki dinin anlamı nedir?¹³² İzutsu bu farklılığı dinin toplumsallığı olarak belirtir: "Toplumsal, arneller sistemi doğrultusunda biraz daha ileri gidecek olursak, o zaman 'din' kavramı 'millet' kavramına dönüşür. Millet kavramı içinde din, kelimenin tam manasıyla objektif bir şeydir; dini bir toplum birliği meydana getiren ve o toplumdaki sosyal hayatın temelini teşkil eden inançlar ve törenler sistemidir. Yalnız şu var ki, ameller sistemi istikametinde ne kadar ileri gitmiş olsak da, yine din, asıl manası olan kişisel inanç anlamını muhafaza eder; oysa, millet daha katı, objektif ve şekli bir şeyi gösterir. Daima müşterek bir dine dayalı bir toplumu hatırlatır."¹³³

Genel olarak dilciler kelimeye yukarıdaki anlamları vermekle birlikte din kavramının ifade ettiği anlam hususunda farklı görüşler de bulunmaktadır. Buradan hareketle din kelimesine verilen çoklu anlamları üç gruba ayırmak daha isabetli olacaktır;

- 1- Ceza
- 2- İtâât
- 3- Âdet¹³⁴

Bu üç anlama beraber daha fazlasını sayanlar da olmuştur.¹³⁵ Fakat burada önemli olan husus din kavramı için verilen hiç bir mananın bu kelime ile birebir eşit anlamda olmadığı her binin toplamının kelimenin anlamını oluşturduğudur. Kelimenin bu anlamlardan hangisine denk geldiği o anki konteksten anlaşılacaktır.¹³⁶

Din kelimesi Allah'a tam teslimiyet ve Kur'an'ın öngördüğü hayat tarzını ifade eden, genel, kapsayıcı bir içeriğe sahiptir.

¹³² İlhami Güler, Din, İslam ve Şeriat: Aynilikler, Farklılıklar ve Tarihi Dönüşümler, *İslamiyat*, c. 1 sayı 4, (1998), (ss. 53-76), s. 57.

¹³³ İzutsu, s. 219 vd.

¹³⁴ Çalışkan, s.43; el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî (100-150), *Kitabu'l Ayn* (tah: Mehdi el-Mahzumî ve İbrahim es-Samirâi), Beyrut 1988, c. 1, s. 72-73; İbn Dureyd, II, 688; İbn Faris, II, 342; İzutsu, *God and Man*, s. 221.

¹³⁵ İbn Abbâd, IX, 359-361; el-Cevherî, V, 2117; İbn Manzur, XIII, 166; el-Firuzabadî, s. 1546; Mevdudî, *Dört Terîm*, s. 99-111.

¹³⁶ Çalışkan, s. 43.

Din kelimesini millet, ümmet, şeriat ile anlamlandırmak –yakın anlam olsa bile- yetersiz kalacak, anlamı sınırlandıracaktır.¹³⁷ Din kavramının kapsamı geniş bir yelpazeye sahip olmakla beraber aşağıda sayacağımız şu üç özellik üzerinde ittifak edilmiştir.¹³⁸

a) İman

İman dinin özü ve temelidir, diyebiliriz¹³⁹ fakat tamamı değildir.¹⁴⁰

“Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.”¹⁴¹

b) İbadet;

Dinin insana yüklediği sorumluluklardır.

“Sen şimdi Rabbini hamd ile tesbih et ve secde edenlerden ol! Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!”¹⁴²

c) Ahlak;

İnsanın diğer insanlarla ilişkilerinde istenen ölçüleri ifade eder.

“Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”¹⁴³

İnsan fıtratında inanma ihtiyacı, eğilimi bulunmaktadır.

¹³⁷ Çalışkan, s. 67.

¹³⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, Ankara 1981, s. 11-14; A. Hamdi Akseki, *İslam; Fitrî, Tabûi ve Umumî Bir Dindir (İslam)*, İstanbul 1943, s. 2-25; Ö. Nasuhî Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, İstanbul 1939, s. 98; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmu Usûli'l Fıkh*, İstanbul 1984, s.33.

¹³⁹ Muhammed İkbâl, *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu* (çev. Ahmed Asrar), İstanbul 1984; Hanifi Özcan, *Etimolojik Açından İman*, İstanbul 1992, s. 97.

¹⁴⁰ İbn Teymiyye, *Kitâbu'l İmân*, s. 139.

¹⁴¹ Nisa Suresi, 4/136.

¹⁴² Hicr Suresi, 15/98-99.

¹⁴³ Nahl Suresi, 16/90.

“(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında de-ğişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bil-mezler.”¹⁴⁴

“Din, insan ruhunda ölmez bir ihtiyaç halinde kendini gös-teriyor ve yeniden dal budak salıyor. İnsanlıkla eşit bir yaşa sahip olan ve bir türlü öldürülemeyen din, insan ruhunun derinliklerin-den kuvvet almaktadır.”¹⁴⁵ Kur'an bu eğilimle yaratılmış olan in-san için doğru bir inanış, hayat tarzını¹⁴⁶ din olarak belirlemiş ve O'na İslâm özel ismini vermiştir¹⁴⁷

“...Bugün size dininizi olgunlaştırdım, size nimetimi ta-mamladım ve size din olarak İslam'ı beğendim.”

¹⁴⁴ Rum Suresi, 30/30.

¹⁴⁵ Işık, Emin, Dinin Kaynağı, *Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi*, Şubat 1972, sayı 74, s. 32.

¹⁴⁶ İzzetbegoviç, A. Ali, *İslam Between East and West*, USA 1984, s. 6, 66.

¹⁴⁷ Maide Suresi, 5/3.

İlgili konteksler dikkate alındığında dini Kur'an'a göre mutlak (objektif) ve değişken (subjektif) din diye iki şekilde değerlendirebiliriz. İşte İslam mutlak din olarak; Kur'an'ın Allah'a izafe ettiği, zamana göre değişiklik olmayan, bütün peygamberlerin getirdiği, ilkeleri belli, Kur'an'ın bütününden çıkarılan şeydir. Değişken Din ise; İnsanların anlayışlarına göre hayata geçirilen ve insandan insana değişen, mutlak olmayan dindir.¹⁴⁸

“Kur'an, din kavramını tasvir etmekle onun anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Buna göre; şeriat, insanı hedefine ulaştırın yol; millet, bu yolculuk sırasında uyulacak ve uygulanacak zihinsel ve eylemsel ilkeler; ümmet, ortak gaye olarak belirlenen ilkeler etrafında buluşan ve bu ilkelerin belirlediği yolda yürüyen insanlar topluluğu; İslam, bu yürüyüşün özü ve adı olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹⁴⁹

3.9. Hanif

Arap dilinde bu kökten türeyen bütün sözcüklere verilen anlamların ortak yanı “meyletmek” anlamına dayanmasıdır.¹⁵⁰ Ragıb İsfahânî'ye göre bu anlamın dinsel yanı; “sapıklıktan doğruluğa meyletmek,¹⁵¹ İbn Manzur'a göre “ hayırdan şerre veya şerden hayra meyletmek” tir.¹⁵²

Bu sözcük Kur'an'da on iki yerde geçmektedir. Şirk içinde olmamayı ifade eden anlatımlarla beraber ele alınmaktadır.¹⁵³ Yani İbrahim'in Hanif olduğu müşriklerden olmadığı işlenmektedir:

“Sonra sana da 'İbrahim'in dinine uy zira O, müşriklerden değildi' diye vahyettik.”¹⁵⁴

¹⁴⁸ Çalışkan, s. 63.

¹⁴⁹ Çalışkan, s. 218.

¹⁵⁰ Halil b. Ahmed, II, 248; İbn Dureyd, I, 556; İbn Abbâd, III, 123; İbn Faris, *Makayis*, s. 285; Cevherî, IV, 1347; Zemahşeri, *Esasu'l-Belağa*, s. 144; İbn Manzur, IX, 56.

¹⁵¹ Râgıb İsfahânî, *Müfredât*, s. 190.

¹⁵² İbn Manzur, IX, 57.

¹⁵³ Çalışkan, s. 120

¹⁵⁴ Nahl Suresi, 16/123.

Hanîf ve Müslüman olan İbrahim'in dinine uyarak Beyt-i Haram'a yönelen (hanif) veya "Müslüman" dır.¹⁵⁵ Hanif kavramının cahiliye döneminde kullanımı ise cevherî'ye göre; "putları terk edip; ibadet eden kişiye hanif"¹⁵⁶ denmesidir.

Cahiliye döneminde, putlardan ve putlara tapan bir toplumun yaşantısından uzak durup Allah'ın varlığına inanan, İbrahim'in yolunu takip eden on iki kişilik bir grubun varlığından söz edilmektedir.¹⁵⁷

Kur'an'a göre hanif, müşrik olmanın zıddı yani tevhîd inancına sahip olan kimsenin sıfatıdır. Yani din kavramının inanç yönünü tevhîd olarak göstermektedir. İbrahim'in yolunun milletin) tevhîd yönüne dikkat çekmektedir.¹⁵⁸ Millet yoldur, İbrahim'in milleti tevhîd üzere olan yoldur.

"(Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."¹⁵⁹

3.10. İslam

İslam kelimesi de "Millet" kavramının anlam sahasına girmektedir. "Arapça'da esleme geçişsiz haliyle 'teslim olmak'; geçişli haliyle ise bir şeyi birine 'teslim etmek' anlamına gelir; el-islam, bu fiilden türetilmiş bir mastar-isimdir ve boyun eğme (inkiyad) anlamına gelmektedir."¹⁶⁰ Halil b. Ahmed'e göre İslam; "Allah'ın emrine teslim olmak, yani O'nun otoritesine boyun eğmek (inkiyad)

¹⁵⁵ Halil b. Ahmed, II, 248; İbn Abbâd, III, 123; Zemahşeri, *Esasu'l-Belaga*, s. 144; İbn Manzur, IX, 56; Zebidî, XII, 151.

¹⁵⁶ Cevherî, IV, 1347.

¹⁵⁷ İbn Hişam, Ebu Muhammed el Melik bin Hişam el-Meafiri, *es-Siretu'n Nebeviyye*, Beyrut 1995, I, 47; İbn İshak, *Siretu'n İbn İshak*, Konya 1981, s. 95; Sâlim, Abdulaziz es-Seyyid, *Târîhu'l Arab fi Âsri'l-Cahiliyye*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, trz., s. 486.

¹⁵⁸ Çalışkan, s.123.

¹⁵⁹ Rum Suresi, 30/30.

¹⁶⁰ El-Ezherî, XII, 452 vd.; İbn Manzûr, XII, 293 vd.

ve emirlerini kabul etmek" anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Temel anlamı sıhhat ve afiyet olan¹⁶² 'se-li-me' kökünden gelen diğer anlamlar; tüm kötülüklerden, eksik, kusur, eziyet ve sıkıntıdan uzak olmak, barış ve teslim olmaktır.¹⁶³ Bu kök yukarıdaki sözlük anlamlarıyla Kur'an'ı Kerim'de sıkça kullanılmaktadır.¹⁶⁴ Hucurat Suresi 14. Ayette geçen bu duruma örnek verilebilir.¹⁶⁵

Kelimenin lugat anlamıyla örtüşen dinî içerik olarak temel anlamıyla ilintili kullanımları da şöyledir: Buna göre biri fiil diğeri isim olan iki tür kullanımı vardır. Fiil olarak esleme, "gönülden inanmak, fiillerle bunu yerine getirmek, Allah'ın bütün tasarruflarına teslim olmak (O'na karşı gelmemek, isyan etmemek)"¹⁶⁶ anlamlarına gelir. Kur'ân- ı Kerîm'de bu anlamlarda kullanılmıştır.¹⁶⁷

İsim olarak da bu eyleme sahip kimseye ism-i fail vezninde müslim denir ki bu da Kur'an'ın kendi ifadesidir.¹⁶⁸ İnsanın sahip olduğu şeyin içselleştirilmesi, iç ve dış dünyasının tutarlı olmasını ifade etmektedir. İşte bu içselleştirilen ve buna göre davranışlarla dış dünyaya yansıtılan yaşam biçiminin özel ismi, İslam'dır. İslam, mutlak dinin özel ismidir.¹⁶⁹ Yani İslam kelimesiyle de ed-Din ile de aynı şey kastedilmiştir. İnsanın varlık sahasına çıkışıyla başlayan ve onunla birlikte varoluşunu devam ettiren İslam insan var

¹⁶¹ Halil b. Ahmed, VII, 266.

¹⁶² İbn Faris, *Makayis*, s. 487.

¹⁶³ İbn Abbâd, VIII, 332; Firûzâbâdî, s. 1448; Ragıb İsfahânî, s. 350-51.

¹⁶⁴ Çalışkan, s. 124.

¹⁶⁵ Ragıb İsfahânî, s. 351; Maturidî, vr. 721b.

¹⁶⁶ Ragıb İsfahânî, s. 351.

¹⁶⁷ Bakara Suresi, 2/112, 131; Âl-i İmrân Suresi, 3/20, 204; Nisa Suresi, 4/125; En'âm Suresi, 6/14, 71; Hacc Suresi, 22/34; Neml Suresi, 27/44; Lokman Suresi, 31/22; Zumer Suresi, 39/54; Mü'min Suresi, 40/66.

¹⁶⁸ Hacc Suresi, 22/78; Ahzâb Sresi, 33/35; Bakara Suresi, 2/128, 132; Âl-i İmrân Suresi, 3/52, 64, 67, 80, 102; Mâide Suresi, 5/111; En'âm Suresi, 6/63; A'raf Suresi, 7/126; Yunus Suresi, 10/72, 84, 90.

¹⁶⁹ Çalışkan, s. 125; Âl-i İmrân Suresi, 3/19, 85; Mâide Suresi, 5/3; En'âm Suresi, 6/125; Zumer Suresi, 39/22; Saff Suresi, 61/7.

olduğu sürece var olmaya devam edecektir.¹⁷⁰ Kur'an bu tarihi seyir içinde peygamberlerin dini olarak¹⁷¹ tek bir hak dini kabul eder.

Millet kavramının kur'ân'da on beş yerde geçtiğini daha önce de belirtmiştik. Bu kullanımların sekizi Hz. İbrahim'e izafe edilerek "İbrahim'in milleti" şeklinde yer almaktadır ve İbrahim'in üzerinde yürüdüğü hak yol anlamında kullanılmıştır. "Sizi O seçmiş, babanız İbrahim'in milleti (yolu) olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır."¹⁷² Ayette geçen ed-Din, İbrahim'in milleti ile açıklık kazanmıştır. Başka bir ayette yüce Allah, "İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in (milletine) dinine dosdoğru olarak tabi olan kimseden, din bakımından daha iyi kim olabilir?"¹⁷³ buyurmuştur. İslam-millet-din kelimelerinin bir arada bulunduğu bu ayet konumuz açısından son derece önemlidir. İslam üzere İbrahim'in yolundan gitmeyi din bakımından en iyi olma hali olarak ifade etmiştir. Yine bir ayette "De ki: Rabbim, beni doğru yola ilettiler. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in milletine (dinine). O, ortak koşanlardan değildi."¹⁷⁴ buyurarak doğru yolun, dosdoğru dinin İbrahim'in milleti olduğunu buyurmuştur. "Bugün dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâmı beğendim."¹⁷⁵ ayeti de göz önünde bulundurulduğunda o dosdoğru olan, İbrahim'in milleti olan dinin İslam olduğu ortaya çıkacaktır. İslam, din ve İbrahim'e izafe edilen millet kavramının birbiriyle olan anlamsal yakınlığı bu şekildedir.

¹⁷⁰ Çalışkan, s. 125.

¹⁷¹ Maturîdî, vr. 74a, 164a, 340b; ibn Teymiyye, *Mecmû'u Fetâva*, (cem ve tertib: Abdurrahman M. b. Kasım) Riyad t. y, XIX 109; Şeriati, Ali, *Dinler Tarihi 1-2*, (çev.: Abdullah Şahin ve Abdulhamit Özer), İstanbul 1990, II, 62.

¹⁷² Hacc Suresi, 22/78.

¹⁷³ Nisa Suresi, 4/125.

¹⁷⁴ En'âm Suresi, 6/161.

¹⁷⁵ Maide Suresi, 5/3.

3.11. Sebîl/Târik

“Sebîl” sözcüğü, “s-b-l / سَبِيلٌ” kökünden türemiştir ve sözlükte açık ve büyük yol,¹⁷⁶ kolaylıkla varılabilen yol,¹⁷⁷ yolun ortası yahut çokça kullanılan kısmı¹⁷⁸ anlamlarına gelir. Sebîl, sıkça kullanılan yollara verilen bir isimdir.¹⁷⁹ Köken olarak “s-b-l” den türeyen sözcüklerin çoğu, bir şeyin yayılıp gelişmesi, bollaşması ve uzaması mânâlarını içerir. Gerçek anlamda “yol” da bir yeri başka bir yere bağlayacak şekilde uzayıp gittiğinden sebîl kelimesi ile isimlendirilmiştir.¹⁸⁰ Bu sözcük hem müzekker, hem de müennes olarak kullanılmaktadır.¹⁸¹

Kur’an-ı Kerim’de aynı sözcüğün farklı âyetlerde farklı mânâlarda kullanılmasına “vücûh” denilmektedir.¹⁸² Buna göre sebîl sözcüğü temel anlamı itibariyle “yol” anlamına gelirken, Kur’an’da kullanıldığı yere göre değişik anlamlar almaktadır.

Kur’an’da sebîl kelimesinin anlam çeşitliliği;

a- Allah’a İtaat Yolunda; “Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın...”¹⁸³ Sebîl kelimesi Allah lafzı ile kullanıldığında Allah’a itaat yolunda anlamına gelir.¹⁸⁴

b- Yeterlilik, Güç ve İmkân Bulabilmek; “...Ona bir yol bulabilenlerin beyti haccetmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkı-

¹⁷⁶ İbn Manzûr, XI, 319; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyânûsü'l-basît fi tercümeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Matbaatü'l-Osmaniye, İstanbul 1305, III, 240.

¹⁷⁷ Fîrûzâbâdi, III, 185.

¹⁷⁸ Râğîb İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 223.

¹⁷⁹ Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Musa el-Kefevî, *el-Külliyât*, tah. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısrî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 513.

¹⁸⁰ İbn Fâris, *Mekâyis*, III, 130; Cebel, Muhammed Hasan Hasan, *el-Mu'cemu'l-İştikâkî el-Mu'essale li-Elfâzi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Âdâb, Kâhîre 2010, II, 953.

¹⁸¹ Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-ayn müretteben 'alâ Hurûfi'l-Mu'cem, Tah.: Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye*, Beyrut 2003, II, s. 214

¹⁸² Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergâh Yayınları, 2. baskı, İstanbul 2012, s. 344.

¹⁸³ Bakara Suresi, 2/195.

¹⁸⁴ Mukâtil b. Süleymân, s. 52.

dır...” ayette geçen sebîl sözcüğü “güç yetirmek ve imkân bulmak” anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁵

c- Âdet, Gidişât; “Bir de babalarınızın evlenmiş olduğu kadınlarla evlenmeyin! Geçen geçti. Şüphesiz o, pek çirkin, pek iğrenç idi ve ne kötü bir yoldu (adetti)!”¹⁸⁶

d- Sebep, Bahane, Vesile; “... Eğer size itaat ederlerse aleyhlerine başka bir yol (bahane, sebep¹⁸⁷) aramayın ...”¹⁸⁸

e- Din; “Kim de kendisine doğru yol belli olduktan sonra Elçî’ye karşı gelir ve müminlerin yolundan başka bir yola uyarsa, onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Ne kötü bir gidiş yeridir orası!”¹⁸⁹ Âyette geçen sebîl sözcüğüne “müminlerin din olarak takip ettikleri yollar” anlamı verilmiştir.¹⁹⁰

f- Yol; Gerçek manası olan “maddî yol” anlamında kullanılmıştır. Hz. Mûsâ’nın Medyen’e giderken oranın yolunu bilmediği için Rabbine şöyle dua etmişti: “...Umarım, Rabbim beni doğru yola (yani Medyen yoluna¹⁹¹) iletir, dedi.”¹⁹²

g- Delil;“ Dünyadaki bu çekişmenin asıl hükmü âhirette verilecek ve o zaman geldiğinde inkârcılar Müslümanların aleyhine hiçbir yol (delil¹⁹³) bulamayacaklardır.”¹⁹⁴

h- Ceza, Azarlama, Düşmanlık; “Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye bir yol yoktur. Yol ancak

¹⁸⁵ Âl-i İmran Suresi, 3/97; Mukâtil b. Süleyman, *el-Vüçûh ve'n-Nezâ'ir*, s. 192; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 365.

¹⁸⁶ Nisa Suresi, 4/22.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün*, s. 365; Fîrûzâbâdî, *Besâ'ir*, III, 187.

¹⁸⁸ Nisa Suresi, 4/34.

¹⁸⁹ Nisa Suresi, 4/115.

¹⁹⁰ Mahallî Celâleddin, Süyûtî Celâleddin. *Tefsîrü'l-Celâleyn*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, s. 123.

¹⁹¹ Begavî, Ebu Muhammed Hüseyin el-Ferrâ, *Me'âlimü't-Tenzîl*, tah. Heyet, Dâru Tayyibe, Riyad 1409, VI, 199.

¹⁹² el-Kasas, 28/22.

¹⁹³ Kurtubî, VII, 187; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Tefsîrü'n-Nesefî, Medârikü't-tenzîl ve hakâ'i-ku't-te'vîl*, Eda Neşriyat, İstanbul 1993, I, 262; İbn Kesîr, II, 436.

¹⁹⁴ Nisa Suresi, 4/141.

insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler içindir. İşte onlar için elem dolu bir azap vardır.”¹⁹⁵ ayetlerdeki sebîl sözcüklerine “düşmanlık,¹⁹⁶ azarlama ve ceza¹⁹⁷” anlamları verilmiştir.

i- Günah, Sorumluluk; “... İyilik edenlerin aleyhine bir yol (günah, sorumluluk¹¹⁰¹⁹⁸) yoktur...111 Yol (günah, sorumluluk) ancak, zengin oldukları hâlde senden izin isteyenleredir...”¹⁹⁹

j- Bağ, Bağlantı, İlişki; “O gün zalim kimse ellerini ısıracak ve şöyle diyecek: Eyvah! Keşke peygamber ile birlikte bir yol (bağ, bağlantı, ilişki²⁰⁰)tutsaydım!”²⁰¹

k- İtaat; “İşte bu bir öğüttür, artık dileyen, Rabbine ulaştıran bir yol tutar.”²⁰² bu âyetteki sebîl sözcüğüne “iman ve amel yoluyla itaat” anlamını vermişlerdir.²⁰³

l- Hidayet, Kurtuluş; “...Allah kimi şaşırtırsa artık sen ona bir yol (hidayet / kurtuluş²⁰⁴) bulamazsın.”²⁰⁵

m- Hidayet Yolu; “Biz ona yolu gösterdik. Artık ister şükreder isterse nankör olur.”²⁰⁶

¹⁹⁵ Şûrâ Suresi, 42/41-42.

¹⁹⁶ Mukâtil b. Süleyman, el-Vücûh ve'n-nezâ'ir, s. 193; Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed, *el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir* (Kâmûsu'l-Kur'ân), tah. Abdülhamîd 'Ali, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ty., s. 261.

¹⁹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 982.

¹⁹⁸ Dâmegânî, a.g.e., s. 260; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 445; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 364-366; İbn Manzûr, XI, s. 321; Fîrûzâbâdî, *Besâ'ir*, III, 187.

¹⁹⁹ et-Tevbe Suresi, 9/93.

²⁰⁰ İbn Manzûr, XI, 321; Fîrûzâbâdî, *Besâ'ir*, III, 185.

²⁰¹ el-Furkân Suresi, 25/27.

²⁰² el-Müzzemmil Suresi, 73/19.

²⁰³ Mukâtil b. Süleyman, el-Vücûh ve'n-nezâ'ir, s. 193; Taberî, XXIII, 393; Dâmegânî, s. 230; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 1153.

²⁰⁴ Beyzâvî, I, 229.

²⁰⁵ Nisa Suresi, 4/88.

²⁰⁶ İnsan Suresi, 76/3.

n- Geçit, Geçiş Yolu; “Onlar iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. (Balık) denizde bir akıntıya doğru (bir menfez, geçit bulup) kendi yolunu tuttu.”²⁰⁷

Sebîl kelimesinin geçtiği ayetlerden hareketle verilen anlamları on beş maddede ele aldık. Bunlar arasında din, hidayet yolu anlamlarını millet kavramı ile yakın anlamlı olarak değerlendirebiliriz. Nitekim, “*De ki: Rabbim, beni doğru yola ilettiler. Dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine. O, ortak koşanlardan değildi.*”²⁰⁸ ayetinde İbrahim'in milleti, yolu, doğru yol, dosdoğru din olarak nitelenmiştir.

Toshihiko Izutsu (1993), yol anlamına gelen sebîl ve sırât kelimeleri ile alakalı şu izahı yapmaktadır;

“Çok açıktır ki sırât veya onun eş anlamlısı olan sebîl, odak bir kelimedir. Her biri kendine özgü bir mana taşıyan ve Kur'an'ın düşünce sistemine katkıda bulunan büyük bir kelimeler ailesinin başkanı durumundadır. Bu alanın anahtar kelimeleri başlıca üç grupta toplanabilir: 1) Yolun niteliğine ait manalar taşıyan kelimeler. Kur'an bu meseleye yolun düz (müstakîm ve seviyy, vs.) yahut eğri (ivec, mu'avvec, vs.) oluşu noktasından bakar. 2) İnsanın iradesini yahut doğru yola sevk edilip edilmediğini gösteren kelimeler. (hüdâ, ihtidâ, reşâd, vs). 3) Doğru yoldan ayrılmayı bildiren kelimeler. (dalâl, ğavâye, teyhe, vs.)”²⁰⁹ Toshihiko Izutsu'nun yaptığı bu değerlendirmeye göre de birinci maddede söylediği yolun eğri ya da doğru olması durumu millet kavramı için de geçerlidir. Millet yoldur eğri de olabilir doğru da.”²¹⁰

²⁰⁷ el-Kehf Suresi, 18/63.

²⁰⁸ En'âm Suresi, 6/161.

²⁰⁹ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar, İstanbul, ty. s. 39-40

²¹⁰ Gezgın, s. 722.

4. Millet Kavramı İle Zıt Anlamlı Kelimeler

4.1. Küfür

Küfür sözcüğü 'ke-fe-ra' fiil kökünden masdardır ve sözlükte "bir şeyi örtmek" demektir. Bundan dolayı, tohumu toprağa atan ve böylece onu örtüp gizleyen çiftçilere 'küffâr' denilmiştir. "Tıpkı bir yağmura benzer ki; bitirdiği ot, çiftçilerin hoşuna gider"²¹¹ ayetinde 'küffârü' sözcüğü bu anlamda kullanılmıştır. Kılıcın kınına; "kılıcı örttüğü için, " 'kâfir' denilmiştir. Karanlığı ile her şeyi örttüğü için de geceye 'kâfir' denilmiştir. Hurma çiçeği kapçığına 'kâfur', kalça etine "kâfire" denilmiştir. Ayrıca nankörlük manasında nimetin kıymetini bilmeyip şükretmeyen insan için kâfir denilmiştir.²¹²

İstilahda ise küfür, "Allah'ın nimetlerine nankörlük ve O'nun birliğine delâlet eden âyetlerini inkâr etme, görmezden gelme" anlamındadır. Allah'a ve Allah'ın gönderdiklerine inanmayan böylelikle adeta Allah'ın nimetlerinin üzerini örten, o nimetleri görmezden gelene Kur'ân'da "kâfir"denilmiştir.²¹³

Küfür şu dört manada tefsir edilmiştir;²¹⁴

1- Allah'ın varlığına ve birliğine küfr etmek (inkâr etmek):
"Gerçekten o küfr

edenleri (Allah'ın tevhidini/bir ve tek ilah olduğunu inkâr edenleri) uyarsan da,uyarmasan da onlar için birdir: İmân etmezler. "²¹⁵

2- Delilin inkârı: "O tanıdıkları kendilerine g4elince, ona küfr ettiler (onlar onu tanıdılar, fakat onu inkâr ettiler)."²¹⁶

3- Nimete nankörlük: "Bana şükür edin, Bana küfr (nimetime

²¹¹ Hadid Suresi, 57/20.

²¹² İbn Manzûr, *Lisânu'1-Arab*, V, 3897, 3898.

²¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'1-Arab*, V, 3898.

²¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, (v. 150), *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004, s. 116- 118.

²¹⁵ Bakara Suresi, 2/6.

²¹⁶ Bakara Suresi, 2/89.

küfr/nankörlük) etmeyin! ”²¹⁷

4- Uzak olmak, uzaklaşmak: “ (İbrahim, babasına ve kavmine dedi ki):

Biz size küfr ettik (sizden uzaklaştık); bizimle sizin aranızda ebedî olarak düşmanlık başladı. ”²¹⁸

Kur'an'a göre Putperest, Yahudi, Mecûsî ve Hıristiyan hepsi kafir başlığı altında ele alınır çünkü bu zümreler Allah'ı ve Allah'ın gönderdiklerini inkâr konusunda birdirler. Peygamberimiz de “küfür tek millettir”²¹⁹ buyurarak aynı duruma işaret etmiştir. Dolayısıyla İbrahim'in milleti Kur'ân'da Allah'ı birleyen, tabi olunması gereken hak yolu ifade ederken küfür tam tersi yönde cehennemle cezalandırmayı gerektiren bozuk inançların tamamını ifade eder.

4.2. Şirk

Sözlüklerde “ortak olmak” ve “ortaklık”; “ortak koşmak” anlamına gelen işrakten isim konumunda olan şirk kavramı, bir kişinin diğerine ortak olmasını ifade etmektedir. “Allah'a şirk koşmak, Allah'ın mülkünde, saltanatında herhangi bir şeyi ona ortak kabul etmek demektir. Şirk içinde olana müşrik, şirk koşulana ise şerîk denilmektedir. ”²²⁰ Arapçada “eş-Şirketu ve el-müşâreketu kelimeleri yönetimde, sahiplikte ortak olmak anlamındadır. Bu da ya bir şeyin diğerinin durumuna yükselerek onunla aynı konumda olması veya insan ve atın canlı olma özelliğinde ortak oldukları gibi belli bir özellik açısından aynı olmaları anlamında olur. İnsanın Allah'a şirk koşması büyük şirktir ki bu da en büyük küfürdür.”²²¹ Kur'ân'ın önemle üzerinde durduğu ana konularından biri şirktir. Hemen her sayfada bu konuya değinilir. Konunun önemine dikkat çeken ayetlerden birinde yüce Allah

²¹⁷ Bakara Suresi, 2/152.

²¹⁸ Mümtetine Suresi, 60/4.

²¹⁹ Buhârî, Ferâiz 26; Ebû Davûd, Ferâiz 10; Said Havva, *el-Esas fi't-Tefsîr*, Çev.: Mehmet Akif Eryarsoy, İstanbul 1989, I, 254.

²²⁰ İsmail b. Hammad el-Cevheri, IV, 1593, 1594; ez-Zebîdî, XVII, 223-225; İbn Manzûr, XXIV, 2248, 2249.

²²¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 262, 263.

“Şüphesiz Allah kendisine ortak koşulmasını başıslamaz. Bunun dışında dilediğini başıslar. Allah’a ortak koşan, muhakkak ki, derin bir sapıklığa düşmüştür”²²² buyurmaktadır. Şirk kavramı ve onunla ilintili kavramlar “Kur’an’da küfüv (denk, benzer), misl (eş, benzer), velî/vâlî (dost, efendi), nidd (özünde benzeri), şefî’ (şefaatçi), ve şehid (yardımcı, lehte şahitlik yapan) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Genel olarak putlar için ilah, sanem, vesen, temâsil (heykeller), ünsâ²²³ gibi kelimeler kullanılmıştır.”²²⁴

Şirk esasen, nimeti verenle veremeyeni bir tutmak ya da nimeti verenin özelliklerini buna güç yetiremeyen varlıklarda görmek demektir. Buna göre şirkin iki yönünden söz edilebilir. Biri, kudretsiz varlıkları Allah’la eşit kılmak, diğeri de Allah’ı

hiçbir kudreti olmayan varlıkların seviyesine indirerek onlara denk görmektir. Her iki şekilde de yapılan iş, şirk ve zulümdür. Çünkü göklerde ve yerde hâkimiyetin yegâne sahibi Allah’tır. Yaratma O’na mahsustur. Her şeyde O’nun hükmü geçerlidir. Zatına ve sıfatlarına hiç kimse O’na ortak olamaz. Bu sebeple bir kimse Allah’a iman ettikten sonra O’nun çizdiği sınırları aşıp başka varlıklara itaat eder, sığınır ve başkasının hükmünü O’nun hükmünün yerine koymayı kalkarsa, o varlığı Allah’a ortak kabul etmiş sayılır.²²⁵Müşriklerin bu ortak koşmaları Allah’ın zatına değil sıfatlarıdır. Onlar Allah’ın varlığına inanıyorlardı.²²⁶ Bununla beraber birtakım varlıkların kendilerini Allah’a yaklaştıracığını²²⁷ ve kendilerine şefaat edeceğini²²⁸ zannederek şirk koşuyorlardı. Allah’a ait birtakım özellikleri ortak koştıkları varlıklara yakıştırmışlardı.

²²² Nisa Suresi, 4/116.

²²³ Müşriklerdeki meleklerin Allah’ın kızları anlayışını ifade etmektedir.

²²⁴ Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfâzi’l-Kur’ani’l-Kerim*, Kahire, 1364, “ilah”, “ünsâ”, “sanem”, “temâsil” ve “vesen” md.leri. s. 38-40; 93; 415; 661; 742.

²²⁵ Demirci, Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, s. 34, 35.

²²⁶ Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25, Zümer, 39/38; Zuhuruf, 43/87.

²²⁷ Zümer, 39/3.

²²⁸ Zümer, 39/43, 44.

Ve bu özellikleri onlara Allah'ın verdiği inancıydı. Abbas'tan gelen bir rivayete göre Mekkeliler müşrikler Kâbe'yi tavaf ederken şöyle derlerdi: "*Lebbeyk lâ şerîke lek illâ şerîken huve lek temlikuhu ve mâ melek*" "Emret Allah'ım, senin ortağın yoktur. Yalnız bir ortağın var ki, onun da, yetkilerinin de sahibi sensin." Abbas diyor ki, onlar: "*Lebbeyk lâ şerîke lek. Emret, senin hiçbir ortağın yoktur*" dediklerinde, Muhammed (s.a.v.) şöyle derdi: "Yazık size! Burada kesin, burada kesin!"²²⁹

Hatta konu öyle vahim bir hal almıştı ki Kur'ân'da şirk mücadelenin sembolü olan Hz. İbrahim'in "Kâbe'nin duvarlarına elinde fal okları bulunur durumdaki resimlerini" ve heykellerini de yapmışlardı.²³⁰

Peygamberimiz Mekke fethedildiğinde Kâbe'de bu resim ve heykelleri gördüğünde, "Allah bunları yapanları helak etsin. Allah'a yemin ederim ki, bu müşrikler gayet iyi bilirler ki bu iki peygamber böyle bir şey yapmamışlardır."²³¹ buyurmuştur. K. Kerim'de de bu durum "O müşriklerden değildi"²³² buyurularak açıkça ifade edilmiştir.

Peygamberimizin muhatapları olan Araplar "Hz. İsmail'in soyundan geldikleri için kendilerini ataları olan Hz. İbrahim'e ve onun dini olan Haniflik inancına sahip sanıyorlardı. Oysa Hz. İbrahim putlara tapan babası ve kavmi ile mücadele etmiş, putları kırmış" ve "*Allah'ım bu beldeyi emniyetli kıl, beni ve oğullarımı- soyumu - putlara tapmaktan uzak tut, ziraata elverişsiz bölgede onları rızıklandır ve onları insanlara sevdire.*" şeklinde dua etmiş, oğlu İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa etmiş ve onun soyundan gelen tüm peygamberler de bu yoldan gitmiş olmasına rağmen²³³ Araplar başta Nebâtiler olmak üzere çevredeki putperest kabilelerden etkilene-

²²⁹ Müslim, Hacc, 3/ 22-1185.

²³⁰ İbn Hişam, *es-Sîret*, II, 413.

²³¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul 1992, "Hac," 54.

²³² Âl-i İmran Suresi, 3/95; En'âm Suresi, 6/ 161; Nahl Suresi, 16/123.

²³³ Enbiya, 21/51-74; İbrahim, 14/ 35-41. Hacc, 22/26-31. Bakara, 2/124-134

rek, tevhidden diğer ifadeyle Hz. İbrahim'in milleti olan Haniflikten uzaklaşmışlardı.²³⁴

Mekke'de putperestliğin ortaya çıkışıyla ilgili olarak iki farklı rivayet bulunmaktadır. Birinci rivayete göre; "Cürhümîler ile savaşarak Mekke'nin hâkimiyetini ele geçiren Huzâalılarının lideri Amr b. Luhay tedavi için Şam bölgesine gittiğinde Meab'da putperest insanlarla konuşmaları sonucunda onlardan etkilenmiş ve oradan Hübel putunu alarak Mekke'ye getirmiş ve insanların ona tapınmalarını emretmiştir. Kureyşliler üzerinde etkin bir insan olduğundan, onun bu emrini yerine getirmişler ve bu şekilde Mekke'de putperestlik başlamıştır."²³⁵ İkinci rivayete göre de; "Mekkeliler Kâbe'ye, çok saygı duydukları için yolculuğa çıktıklarında yanlarına Harem'den bir taş almışlar konakladıklarında Kâbe'nin etrafında tavaf ettikleri gibi o taşın etrafında tavaf etmişler aradan uzun zaman geçince her taşa ibadet etmeye başlamışlar ve bu şekilde Hz. İbrahim'in şirkten uzak dinini değiştirmişlerdi. Bununla birlikte Mekkeliler şirke bulaşmış olsalar da Hz. İbrahim'in milletinden kalan Kâbe'yi tazim, tavaf, hac, umre, telbiye getirme Arafat ve Müzdelife'de vakfe, kurban kesme gibi bazı inanç ve ibadatlara de devam etmekteydiler."²³⁶

Her ne kadar Arapların çoğunluğu şirk içinde olsa da akıl ve fikir ehli insanların bir grubu bu durumu kabul etmemişler, bilgileri ve akıllarının doğru kabul ettiği şekilde yollarına devam etmişlerdir.²³⁷ Zira bir uyarıcı gönderilmiş olmasa bile insan aklı

²³⁴ Güç, Ahmet, "Putperestlik," *DİA*, İstanbul 2010, IV, 366.

²³⁵ Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Bâşâ, Kahire, 2009, s. 8; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, *Turâsu'l-İslâmî*, trs., I, 77-125; Âlûsî,, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs. II, 200, 201.

²³⁶ Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Bâşâ, Kahire, Dâru'l-Kütübü'l Vesâiki'l-Kavmiyye 2009, s.6; İbn Hişâm, *es-Sîret*, I, 77, 78.

²³⁷ Âlûsî, c. 2, s. 244.

tevhidi idrake muktedirdir.²³⁸ Çünkü Allah insanı tevhîd inancına yatkın bir donanımla yaratmıştır²³⁹ ve şirk insanın yaratılışına ters iğreti bir psikolojik hal ve dejenerasyondur. Millete İbrahim (İbrahim'in Yolu, Dini) Kur'an'da sekiz kere kullanılmakta ve hemen hepsinde bu yolun şirkten uzak tevhîd inancı olduğu vurgulanmaktadır. İbrahim'in milleti hakka yönelmek ve şirk içinde olmak²⁴⁰ durumunu ifade ettiğinden şirkin zıddı manasında takip edilmesi gereken yol olarak gösterilmiştir.

4.3. Ataların Yolu

Kur'an muhataplarına uyarıda bulunmak için ilahi mesaj karşısında insanların gösterdiği tepkileri önceki peygamberlerin ve toplumlarının nezdinde, örneklerle anlatmaktadır.

Bu tepkiler olumlu olabildiği gibi olumsuz da olabilmıştır. Olumlu tepkiler "işittik itaat ettik..."²⁴¹ çizgisinde vahyi kabul ve bu kabule uygun hayat tarzıyla anlatılmaktadır. Olumsuz tepkiler ise zamana ve toplumlara göre farklılık arzetsede ortak nokta genellikle yalanlama, alay, saptırma, reddetme ve gibi tepkilerdir.

Bir diğer ve çok önemli tepki biçimi ise; insanların peygamberlere atalarının dinini ön plana çıkararak karşı çıkmalarıdır. Bu durum Kur'an'da sıkça vurgulanmaktadır;

Hud (a. s.)' in kavmi kendilerine gelen peygamberi ve mesajı kabul etmedi²⁴² ve "Dediler ki: «Ya, demek sen tek Allah'a kulluk edelim ve atalarımızın taptıklarını bırakalım diye mi (bize) geldin? Eğer doğrulardan isen bizi tehdit ettiğin (o azabı) bize getir!»"²⁴³

Salih (a.s.) Semud kavmine gönderilmişti²⁴⁴ve mesajı iletildiğinde ; "Dediler ki: 'Ey Salih, sen bundan önce bizim aramızda ümit

²³⁸ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, İstanbul, 2007, s. 146.

²³⁹ Rum Suresi, 30/30.

²⁴⁰ Nahl Suresi, /123.

²⁴¹ Nur Suresi, 24/51.

²⁴² A'raf Suresi, 7/65.

²⁴³ A'raf Suresi, 7/70.

²⁴⁴ Hûd Suresi, 11/61.

beslenen bir kişi idin, şimdi atalarımızın taptıklarına tapmaktan bizi men mi ediyorsun?....”²⁴⁵ diye cevap verdiler.

Şuayb (a. s.) da Medyen’e gönderilmişti²⁴⁶ ve mesajı ilettiliğinde; *“Dediler ki; Ey Şu’ayb, atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımızda dilediğimizi yapmaktan vazgeçmemizi sana namazın mı emrediyor? Oysa ki sen yumuşak huylusun ve aklı başında bir adam-sın.”*²⁴⁷ dediler.

Musa ve Harun (a. s.)’a da kavimleri ; *“Dediler ki: Sen bizi, atalarımızdan kalan yoldan çeviresin de yeryüzünde saltanat ikinizin olsun diye mi geldin? Biz ikinize de inanmayız.”*²⁴⁸ *“Musa onlara apaçık âyetlerimizi getirince, ‘Bu, olsa olsa uydurulmuş bir sihirdir. Biz önceki atalarımızdan böylesini işitmemiştik’ dediler.”*²⁴⁹

Ataların yolundan gitmenin timsali olan müşrikler peygamberimizin getirdiği mesajlara şiddetle karşı çıkmışlar ve atalarının yolunu savunmuşlardır;

*“Ey Muhammed! Yine böyle biz senden önce de hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek, mutlaka oranın şımarık varlıklı kimseleri: ‘Biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız.’ dediler.”*²⁵⁰

*“Gönderilen uyarıcı; ‘Eğer size babalarımızı üzerinde bulduğunuz dinden daha doğrusunu getirmişsem de mi bana uymazsınız?’ deyince, onlar: ‘Gerçekten biz sizin tebliğ için gönderildiğiniz şeyi tanımayoruz.’ dediler.”*²⁵¹

“Onlara: ‘Allah’ın indirdiği (kitabı)ne ve peygamber’e gelin’ dediği zaman: ‘Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter’ derler.

²⁴⁵ Hûd Suresi, 11/62.

²⁴⁶ Hûd Suresi, 11/84.

²⁴⁷ Hûd Suresi, 11/87.

²⁴⁸ Yunus Suresi, 10/78.

²⁴⁹ Kasas Suresi, 28/36.

²⁵⁰ Zuhruf Suresi, 43/23.

²⁵¹ Zuhruf suresi, 43/24.

Ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolu da bulamayan kimseler olsa da mı?"²⁵²

Buraya kadar çeşitli peygamberlerin kavimleri ile diyaloglarında konu açık bir şekilde görülmektedir. Bizim konumuzun İbrahim'in milleti ile ilişkisinden dolayı İbrahim (a. s.)'ın toplumu ile yaşadıklarını daha genişçe (Şuara Suresi 69-104) ele alacağız.

69- *"(Resulüm!) onlara İbrahim'in kıssasını da naklet."*

70- *Hani o, babasına ve kavmine, "Neye tapıyorsunuz?" demişti.*

71- *"Birtakım putlara taparız da onlar sayesinde toplanırız" dediler.*

72- *İbrahim "Peki, dedi, yalvardığımızda onlar sizi işitiyorlar mı?"*

73- *"Veya size fayda veya zararları olur mu?"*

74- *"Yok, dediler, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk."*

75-76- *İbrahim dedi ki: "İyi ama, ister sizin, ister önceki atalarımızın olsun, neye taptığımızı (biraz olsun) düşündünüz mü?"*

77- *"Hep onlar benim düşmanumdur; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)"*

78- *"O ki, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir,"*

79- *"Beni yediren, içirendir,"*

80- *"Hastalandığım zaman bana O, şifâ verir."*

81- *"O ki, benim canımı alacak, sonra diriltecektir. "*

82- *"Ve hesap günü, hatamı bağışlayacağını umduğumdur."*

83- *"Ya Rab! Bana hikmet (hüküm) ver ve beni iyiler (zümresine) kat."*

84- *"Sonra gelecekler içinde beni doğrulukla anılanlardan eyle!"*

85- *"Ve beni na'im (nimeti bol) cennetin varislerinden eyle!"*

86- *"Babamı da bağışla, çünkü o yanlış gidenlerdendir. "*

87- *"(İnsanların) diriltilecekleri gün, beni mahcub etme."*

88- *"O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar!"*

89- *"Ancak Allah'a temiz bir kalple gelenler o günde (kurtuluşu) erer."*

90- *(O gün) Cennet müttakilere yaklaştırılmıştır.*

²⁵² Maide Suresi, 5/104.

91- *Azgınlar için de cehennem hortlatılmıştır.*

92-93- *Onlara, "Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, hani nerede? Size yardım edebiliyorlar mı veya kendilerini kurtarabiliyorlar mı?" denilir.*

94- *Ve arkasından hep onlar (putlar ve azgınlar) o cehennemin içine fırlatılmaktadırlar.*

95-96- *Ve bütün o İblis orduları onun içinde birbirleriyle çekişirlerken dediler ki:*

97- *"Vallahi biz, gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz."*

98- *"Çünkü biz sizi, âlemlerin Rabbi ile seviyede tutuyorduk."*

99- *"Ve bizi hep o günahkarlar saptırdı."*

100- *"Bak bizim için ne şefaathçiler var,"*

101- *"Ne de yakın bir dost."*

102- *"Ah keşke (dünyaya) bir kere daha dönebilsek de, müminlerden olabilseydik."*

103- *Şüphesiz bunda bir âyet (alınacak bir ders) vardır; oysa çokları iman etmiş değillerdir.*

Hız. İbrahim inançları hakkında babası ve kavminin akıllarını kullanmalarını sağlayacak bir takım sorular sormuş onlar da aklını kullanmak yerine 'babalarımızı böyle yapar gördük' şeklinde bir savunma yoluna gitmişlerdir. İbrahim (a.s.) da 'atalarınız neye tapardı bir düşündünüz mü' diye içinde buldukları hâli sorgulamalarını istemiş fakat bir sonuç alamamıştır. Halbuki İbrahim (a. s.) toplumunun taptığı Allah'tan başka varlıkların, ilah olamayacağını idrak etmiş²⁵³ ve bundan sonra inandığı davada yılmadan babası ve kavmine karşı mücadele etmişti. Yukarıdaki ayetler de gösteriyor ki İbrahim'in milleti (yolu, dini) içinde bulunduğu düzeni sorgulamak, ilahi mesaja göre konumunu belirlemek, ona uyanı almak, uymayanı toplumuna rağmen terk etmektir. İlahi mesaja karşı atalarının yolunu savunmak ise evrensel bir tepki olarak varlığını korumakta ve İbrahim'in milletin tam aksi yönde bir yol tutmayı ifade etmektedir. Bu örneklerle Kur'ân insa-

²⁵³ En'am suresi, 6/74-82.

nı içinde bulunduğu her durumu -sırf atalarından öyle gördü diye- peşin olarak kabul etmenin tehlikesine karşı uyarmakta ve aklını kullanarak ilahi mesajı takip eden İbrahim'in milletinin en doğru yol olduğunu anlatmaktadır.

4.5. Zulüm

Zulm z-l-m kökünden masdar manasında isimdir ve Arapların "*Babasına benzeyen haksızlık (zulm) etmemiştir*"²⁵⁴ sözü ve bu ve bu anlama gelen başka sözlerden yola çıkarak zulmün şu anlama geldiğini söylemişlerdir; "*Bir şeyi kendi yerinden başka yere koymak' veya "bir şeyi yerine koymamak*". Bu konuda klasik arap dilcilerinin çoğu hemfikirdir.²⁵⁵ Zulmün Türkçede tam olarak karşılığı haksızlıktır. Nitekim "*Zulüm yapmış olan herkes, azabı görünce yeryüzündeki her şeyin sahibi olsa da, (o azaptan kurtulmak için) hepsini feda ederdi. Ve içten içe pişmanlık duyardı. Fakat aralarında adaletle hüküm verilir ve hiçbirine zulüm yapılmaz.*"²⁵⁶ Ayette zulüm kavramının hak ve adaletin zıddı olarak haksızlık anlamında kullanıldığı açık bir şekilde görülmektedir.

Zulüm maddi veya manevi bir haksızlıktan ibaret olduğu için günahın büyüğü için de küçüğü için de zulüm ifadesi kullanılmıştır. Nitekim, Kur'an'da Hz. Adem ve eşine ağaca yaklaşmakla zalimlerden olacağı söylenirken²⁵⁷ İblis için de zalim ifadesi kullanılmıştır. Oysa bu iki durum arasında çok büyük fark vardır.²⁵⁸

Kur'an'ın kullanım alanına göre zulüm en genel anlamda şu üç başlık altında ele alınmıştır;

a-İnsan-Allah arasında olandır ve bu zulmün en büyüğü olarak nitelendirilmiştir. Ayette "İman edenler ve imanlarını zu-

²⁵⁴ İbn Manzur, *Mekayis*, III, 468-469.

²⁵⁵ İbn Dureyd, *Kitabu Cemherati'l- Luga*, III, 124; İbn Manzur, VII, 373; ez-Zebidi, VIII, 383; Yazır, I, 322.

²⁵⁶ Yunus Suresi, 10/54.

²⁵⁷ Bakara Suresi, 2/35.

²⁵⁸ Er-Ragıb, *el-Müfredat*, s. 315-316; er-Râzî, III, 91-92; et-Tâberî, I, 234.

lüm ile karıştırmayanlar... İşte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.”²⁵⁹ buyrulmuştur. Ayette geçen imana zulmün bulaştırılması ; *“Hani bir zaman Lokman, oğluna öğüt vererek demişti ki: Ya vorucuğum! Allah’a ortak koşma, çünkü Allah’a ortak koşmak (şirk), elbette büyük bir zulümdür.”*²⁶⁰ ayeti ile tefsir edilmiştir. Başka bir ayette de yüce Allah *“Üstelik bir yalanı Allah’a iftira edenden daha zalim kim olabilir? Bunlar Rablerinin huzuruna arz olunacaklar, şahitler de şöyle diyecekler: ‘İşte bunlar Rablerine karşı yalan söyleyenlerdir.’ İyi bilin ki: Allah’ın laneti zalimlerin üzerindedir.”*²⁶¹ buyurmaktadır. İnsan Allah’ı bulmak, bilmek ve O’na itaat etmek ile olması gerektiği yerde durmuş olur. Allah’ın yarattığı varlıklara Allah’ın vasıflarını yakıştırarak O’na ortak koşmak Allah’a ait hakkı başka varlıklara teslim etmek en büyük haksızlık yani zulümdür.

b-İnsan-insan arasında olan zulüm; *“Yol ancak insanlara zulmedenler ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenler aleyhinedir. İşte onlar için acı bir azap vardır.”*²⁶² İnsana yapılan haksızlığın acı bir azapla cezalandırılacağı ifade edilmiştir.

c-İnsan-kendi nefesine zulüm; *“Sonra biz o kitabı kullarımızdan süzüp seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta yolu tutan var, Allah’ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte bu büyük lütuftur.”*²⁶³ *“Ancak kendilerine, ruhlarını alacak meleklerin gelmesini veya Rabbinin azab emrinin (kıyametin) gelip çatmasını bekliyorlar! Kendilerinden öncekiler de böyle yapmışlardı. Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmetmişlerdi.”*²⁶⁴ Ayetlerde görüldüğü gibi kişinin yaptığı her haksız ve yersiz inanç ve davranış en başta kendi nefesine zulüm-

²⁵⁹ En’am Suresi, 6/82.

²⁶⁰ Lokman Suresi, 31/13.

²⁶¹ Hûd suresi, 11/18.

²⁶² Şûrâ Suresi, 42/42.

²⁶³ Fâtır Suresi, 35/32.

²⁶⁴ Nahl Suresi, 16/33.

dür. Çünkü Allah insanı en güzel şekilde yaratmış²⁶⁵ fakat insan seçimleri ile aşığuların aşığısına²⁶⁶ inerek kendi kendine zulmetmiştir.

Kur'an'da zulüm çok geniş bir kullanım alanına sahip bir kavramdır. Allah küçükten büyüğe, iman alanından davranışa bir çok durumu zulüm ile ifade etmiştir. Hepsine burada yer vermek konumuzu bağlamından koparacağından tamamının yukarıda verdiğimiz üç başlıktan biriyle ilgili olduğunu söylemekle iktifa edeceğiz.

“O halde yüzünü, Allah'ı bir tanıyarak dine, Allah'ın insanları üzerine yaratmış olduğu fitratına doğrult. Allah'ın yaratışında değişiklik bulunmaz. Dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”²⁶⁷ Ayette de ifade edildiği gibi Allah, insanı bir olan Allah'a inanma donanımıyla yaratmış ve bu hal üzere yaşamını sürdürmesini istemiştir. Fakat insanların birçoğu kendi içinden ve çevresinden bir çok nedenle hak yoldan ayrıлып bâtıl yollara sapmıştır. Böylece en büyük zulüm olan Allah'ı hakkıyla tanımamak, inanmamak, Allah'ın vasıflarını kendileri de yaratılmış olan varlıklara atfetmek demek olan şirk batağına saplanmışlardır. Millet kavramının yol, din (hak ya da bâtıl) anlamlarına geldiğini bu kavramı incelediğimiz “millet” maddesinde ifade etmiştik. “...Dosdoğru, Allah'ı birleyici İbrahim'in milletine (yolu, dini) uyun ...” ayetinde de ifade edildiği gibi şirkten uzak, tevhîd inancına sahip olmayı ifade eden millet-e İbrahim'in zıddına zulüm şirk içinde olmanın Allah'a karşı yapılmış büyük bir haksızlık olmasını ifade için kullanılmış bir kavramdır.

SONUÇ

Bu çalışmada millet kavramının lugat ve ıstılahi anlamları verildi semantik analizi yapıldı ve yapılan çalışmanın sonucuna göre; bir dine, millete uyarak bir araya gelen, toplanan insanlara

²⁶⁵ Tin Suresi, 95/4.

²⁶⁶ Tin Suresi, 95/5.

²⁶⁷ Rum Suresi, 30/30.

topluluk anlamında kavim, cemaat, ümmet, ehl-i millet, sahib-i millet denilir. İslam literatüründe ise; din ve şeriat anlamlarını dile getirmek için millet kavramı kullanılmaktadır. İslam literatüründeki anlam sahasını Kur'an belirlemiş ve din kelimesinin yerine bu kavramı yer yer kullanmıştır. Cahiliye şiirlerinde, muhadramun döneminde ve Kur'ân da kavram din, şeriat, yol anlamında kullanıldığı kadim sözlüklerden ve en eski tefsirlerden çıkardığımız sonuç olmuştur.

Günümüzde millet kavramının anlam sahasının bağlamından tamamen uzaklaştırıldığı ve aynı kökenden gelen insan topluluğu, ırk, din, dil, kültür, coğrafya vb. ortak paydada buluşan insan toplulukları anlamında kullanıldığı müşahede edilmiştir. Kur'an da ise; millet bir topluluğun etrafında toplandığı ilkeler bütününe ifade ederken, bugün o topluluğun kendisini ifade etmesi için kullanılır hale gelmiştir. Bu çalışma ile "millet" kavramının geçtiği bütün yerlerde kanaatimizce ırk, ulus veya belli bir ortak paydada bir araya gelen insan topluluğu ile bir bağlantısının bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Kur'anda millet kavramı din, şeriat, üzerinde yürünmesi gereken yol ve bunun tam karşıtı olarak batıl yol anlamında kullanılmışken, millet kavramının dilimizde kazandığı anlamın karşılığı ise Kur'an'da; kavim, ümmet, ehl, âl, ashab, aşiret kavramları ile ifade edilmiştir. Millet kavramının Kur'andaki kullanımının karşıtlarının da küfür, şirk, zulüm ve ataların yolu olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ahfeş, Said b. Mes'ad el-Belhî, *Meâni'l-Kur'ân*, (Thk. Abdülemîr Muhammed Emen el-Verd), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1985.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Akseki, A. Hamdi, *İslam; Fitri, Tabii ve Umumî Bir Dindir (İs-*

lam), İstanbul 1943.

Âlûsî, Mahmud Şükrü, *Bulûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, trs. c.2, s 200, 201.

Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, (Thk. Seyyid Cemili), Beyrut 1983.

Atalay, Orhan, Kur'an'da Sosyal Grup İfade eden Kavramlar, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, 2001, (16).

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul trz.

Bayraktutan, Osman, *Semantik Analiz Yöntemi Açısından Kur'ân'da Tahrif Kelimesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2011.

Beydâvî, Kâdî Nâsirüddîn Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl I-II*, İstanbul 1314.

Bilgiseven, Amiran Kurtkan, "Milliyetçilik ve İslamiyet", *İslamiyet, Millet gerçeği ve Laiklik*, Aydınlar Ocağı Yayını, Açık Oturumlar Dizisi, 6-14, İstanbul 1994.

Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi I-II*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1973.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil, *el-Câmi'us-Sahîh I-VIII*, İstanbul 1992.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil, *es-Sihah Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye I-VII*, (Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Mısır 1379.

Çalışkan, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'de Din Kavramı*, Ankara 1998.

Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân'ı Kerîm Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

Durmuş, Zülfikar, Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Gruplar, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 3, Sayı: 3, 2003, (ss. 17-46).

El-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'âni Kavramlar*, (çev. Ali Turgut), İstanbul 1988.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil, *es-Sihah Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhu'l-*

Arabiyye I-VII, (Thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr), Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Mısır 1379.

el-Ferahidî, el-Halil b. Ahmed (100-150), *Kitabu'l Ayn* (tah: Mehdi el-Mahzumî ve İbrahim es-Samiraî), Beyrut 1988.

el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kamûsu'l-Muhît I-IV*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.

Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub, *Tenvîru'l-Mikbâs*, Beyrut trz., s. 18 vd.

Hamîdullah, Muhammed, Yaşaroğlu, Macit, *Kur'an Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Gezgin, Ali Galip, Tefsîrde Semantik Metod, 3. Baskı, Rağbet yayınları, İstanbul 2018.

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul 1988.

Görmez, Mehmet, vd., *Hadislerle İslam*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.

Güleçyüz, Kâzım, *Şerî'at ve Demokrasi*, İstanbul 1995.

Güler, İlhami, Din, İslam ve Şeriat: Aynilikler, Farklılıklar ve Tarihi Dönüşümler, *İslamiyat*, c. 1 sayı 4, (1998), (ss. 53-76).

İbn Hişam, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdu'l-Hâfız Şelebî, *Turâsu'l-İslâmî*, trs.

İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1993.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Thk. Muhammed İbrahim Bennâ vd.), Dâru Kahraman, İstanbul 1984.

İbn Mâce, Ebû Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, (Thk. M. Fuâd Abdülbâkî), İstanbul 1992.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem, *Lisânü'l-Arab I-XV*, Beyrut 1374.

İzzetbegoviç, Aliya Ali, *İslam Between East and West*, USA 1984.

el-İsfehânî, er-Râğıb, *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'ân*, (Thk. Muhammed Halîl Aytânî) Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001.

Kelbî, Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, *Kitâbu'l-Asnâm*, thk. Ahmed Zeki Bâşâ, Kahire, 2009.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996.

Kutup, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'an*, Çev.: M. Emin Saraç- İ. Hakkı Şengüler-Bekir Karlığa, Hikmet Yayınevi, ts.

Mevdûdî, Ebu'l-A'la, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (Çev: Muhammed Han Kayani ve diğerleri), İstanbul 1991.

Muhaysin, Muhammed Sâlim, *Fî Rihâbi'l Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, Kahire 1980.

Muslim, b. el-Haccâc, Ebü'l Hüseyin el-Kureşî en-Nisâbüri, *Sahîhu'l-Müslim I-V*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Özcan, Hanifi, *Etimolojik Açıdan İman*, İstanbul 1992.

Paret, Rudi, *Kur'ân Üzerine Makaleler*, (Der. ve Çev: Ömer Özsoy), Ankara 1995.

Pazarbaşı, Erdoğan, *Kur'ân ve Medeniyet*, İstanbul 1996.

er-Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 1.bsk., (I-XXIII), Matbaatü'l-Behiyyeti'l-Mısriyye, Kahire tsz.

Sâbûnî, Ebû Muhammed Nuruddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *Safvetu't-Tefâsir I-VII*, (Çev. Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.

Sâlim, Abdulaziz es-Seyyid, *Târîhu'l Arab fi Âsri'l-Cahiliyye*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, trs.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, *Kitâbü Sîbeveyh I-II*, Bulak 1316.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (I-II), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1993.

Taberî, Ebû Ali Fazl b. Hasan, *Mecmâ'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân 1-6*, Dârü'l-mâ'rife, Beyrut 1986.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an I-XXX*, 3. bsk., Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1968.

Tirmizî, Muhammed b. İsbâ, *Sünenü Tirmizî I-V*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul 1960.

Zebîdî, Zeynu'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lefîf, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi I-XII*, (Çev. Ahmed Nâim-K. Mîras), Ankara 1961.

Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Daru's-Sadr, Beyrut 1979.

ez-Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an I-IV*, (Thk. Ebû'l-Fadl ed-Dimyâti), Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.